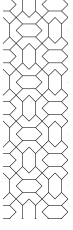

CITATION

Gümüş, Fatih-İmamoğlu, Abdullah Taha, "Mehmed b. Omar of Iskilip, and the Edition Critique of the Gloss and the Translation of his *Nukhbat al-Fikar*" *Journal of Faculty of Theology of Bozok University*, 10, 10 (2016/10) pp. 127-164.

İSKİLİPLİ MEHMED B. ÖMER'İN NUHBETU'L-FİKER HAŞİYESİ VE TERCÜMESİNİN NEŞRİ

Mehmed b. Omar of Iskilip, and the Edition Critique of the
Gloss and the Translation of his *Nukhbat al-Fikar*

Abdullah Taha İMAMOĞLU

Yrd. Doç. Dr.

Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı

Fatih GÜMÜŞ

Öğr. Gör.

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İlköğretim Din Kültürü
ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü

Özet

Osmanlı uleması İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-Fiker* adlı hadis usulü risalesini medreselerde okutmuş ve üzerine birçok çalışma yapmıştır. Bu çalışmalardan birisi de İskilipli Mehmed b. Ömer'in hâşiyesi ve tercümesidir. İskilipli, 18. yüzyılda Amasya ve İskilip bölgesinde yaşamış, daha sonra ilim tahsili için İstanbul'a göç etmiş ve oraya yerleşmiştir. Öğrencilerin İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-Fiker* adlı hadis usulü risalesine olan teveccühlerini görünce de eseri anlaşılır bir şekilde hâşiyeli olarak tercüme etmeye karar vermiştir. Bu çalışmada İskilipli Mehmed b. Ömer'in 18. yüzyılın sonlarına doğru yaptığı hâşiyeye ve tercüme çalışması neşredilip incelenecektir. Ayrıca müellifin hayatı ve eserleri hakkında da bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis edebiyatı, İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker*, Mehmed b. Ömer, hâşiyeye.

Abstract

Ottoman scholars taught Ibn Hajar's treatise on hadith methodology, *Nukhbat al-fikar*, in their madrasas and wrote numerous works about his books. One of these studies was the Gloss and the Translation of Mehmed b. Omar from Iskilip. He lived in Amasya and Iskilip in 18th century. Then he migrated to Istanbul for scientific purposes and began living there. Having seen the interest of his students for hadith methodology, especially for *Nukhbat al-fikar*, Mehmed b. Omar decided to write an understandable translation and gloss about this treatise. In this article, we will try to make an edition critique of Mehmed b. Omar's translation and the gloss which was written the in the 18th century, and then we will try to explain his life and his books respectively.

Keywords: Hadith literature, Ibn Hajar, *Nukhbat al-Fikar*, Mehmed b. Omar, Gloss

KAYNAKÇA

Gümüş, Fatih-İmamoğlu, Abdullah Taha, "İskilipli Mehmed b. Ömer'in Nuhbetu'l-Fiker Haşiyesi ve Tercümesinin Neşri", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 10 (2016/10) ss. 127-164. Geliş T. 16/10/2016, Kabul T. 01/12/2016.

Giriş

İslâmî ilimler tarihinde ve özellikle Osmanlı ilmî geleneğinde mühim bir yeri olan İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Nuhbetü'l-Fiker* adlı eseri, medreselerde okutulan en yaygın hadis usullerinden birisi olmuştur. Bu eser talebelerce kolay ezberlensin diye hem nazma çekilmiş hem de anlaşılınsın diye üzerine birçok hâşiye ve şerh çalışması yapılmıştır.¹ Osmanlı ulemasından Kara Halîl b. Hasan b. Muhammed el-Boyabâdî (ö. 1123/1711),² İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725),³ Mehmed b. Ömer el-İskilibî (ö. 1213/1798),⁴ Medenî Mehmed Trabzonî (ö. 1200/1786),⁵ Yemlihazâde Muhammed b. Mustafâ (ö. 1294/1877),⁶ Ramazanzâde Abdünnafî İffet Efendi (ö. 1308/1890),⁷ Muhammed b. Seyyid Rızâ b. Süleymân Rûmî (ö. 1314/1898) ve Ahmed Fatih Efendi (ö. 19. yy.)⁸ gibi birçok âlim *Nuhbetü'l-Fiker* üzerine muhtelif çalışmalar ortaya koymuşlardır.

Bu makalenin konusunu 18. asırda yaşayan Mehmed b. Ömer el-İskilibî'nin *Nuhbetü'l-Fiker* hâşiyesinin tercümesi oluşturacaktır. Zira eserin Sultan III. Selim'e (ö. 1223/1808) ithaf edilen müellif hattı nüshası Edirne Selimiye Kütüphanesi'nde mevcuttur ve günümüze kadar herhangi bir ilmî çalışmaya da konu olmamıştır. Çalışmada öncelikle müellif hakkında bilgi verilecektir. Ardından hâşiyeye dair bazı değerlendirmeler yapılarak müellif hattı nüshanın neşri yapılacaktır. Böylece hadis usulünün klasik metinlerinden olan *Nuhbetü'l-*

¹ Sadık Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usulî Hadis Eserleri, Risâleleri ve Nuhbetü'l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercüme", *AUIFD*, 1975, s. 1, ss. 132-134; Sezai Engin, "Hadis Litaratüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-Fiker ve Nüzhetü'n-Nazar Üzerine Yapılan Hâşiye Çalışmaları Bibliyografyası", *Hadis ve Siyer Araştırmaları/Hadith and Sira Studies*, 2015, c. 1, ss. 76-98.

² Engin, Hadis Litaratüründe Hâşiyeler, s. 86; Selahattin Yıldırım, "el-Muhaddisünû'l-'Osmâniyyun fî'l-Karnî's-Sâminî 'Aşer ve Mü'ellifâtuhum", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sy. 39, s. 14.

³ Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri", s. 132.

⁴ Yıldırım, "el-Muhaddisünû'l-'Osmâniyyun", s. 25.

⁵ Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri", s. 132.

⁶ Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri", s. 133.

⁷ Eserin incelendiği bir çalışma için bkz. Abdullah Taha İmamoğlu, "Anadolu'da Usul Çalışmaları: Ramazanzade Abdünnafî İffet Efendi'nin Nuhbetü'l-Fiker Şerhi: 'El-Eserü'l-Muteber fî Tercemeti Nuhbeti'l-Fiker'", *Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu'da Hadis Geleneği ve Daru'l-Hadisler*, Çankırı 2011, ss. 325-336.

⁸ Eserin incelendiği bir çalışma için bkz. Abdullah Taha İmamoğlu, "19. Yüzyıl Ulemâsından Ahmed Fatih Efendi'nin Nuhbetü'l-Fiker Tercümesi ve Şerhi", *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Daru'l-Hadisler*, 2013, s. 247-254.

Fiker'in Osmanlı dönemindeki başarılı hâşiye ve tercümelerinden birisi ilim âlemine kazandırılacaktır. Zira bu tercümenin önemi yalnızca çeviri ile yetinilmeyip eserin hâşiye türü ile de zenginleştirilerek hadis usulüne dair azami fayda sağlamasıdır.

1. Hayatı

Mehmed b. Ömer kendisinin İskilipli olduğunu ve beldesindeki âlimlerden yirmi yıl süreyle istifade ettiğini şu şekilde dile getirmektedir. “Maskat-ı re’simiz olan bilâd-ı İslâmiye’den İskilip ve Amasya şehrinde mevcut ulema zümresinin hâk-pây ve fuzelâsının muhibb-i gedâsı olarak yirmi sene onlardan tahsîl-i ulûm eyledim.” Hususen kibrit-i ahmer olarak nitelendirdiği bi-Ürgübî Ahmed Efendi’den tefsir ve hadis ilimlerini öğrenmiştir. Müellif daha sonra ilim tahsilini payitahtta tamamlamak istediğini ve burada eşi bulunmayan birçok âlimden yararlandığını belirtmiştir.

Nuhbetu'l-Fiker'i İstanbul’da müzakere ettiğini ve buradaki talebelerin de bu esere çokça teveccüh gösterdiğini vurgulayan Mehmed b. Ömer, bunun için kütüphanesindeki birçok hâşiyeyi mütalaa ederek bu eseri Arapçadan Türkçeye sekiz günde tercüme ettiğini söylemektedir.⁹ Bu tercümeyi hadis-i şeriflerle zenginleştirdiğini, kendi hattıyla yazdığını ve iki nüsha olarak yazıp birisini dönemin padişahı Sultan III. Selim Han’a diğerini ise Sultan Bayezid-i Veli’nin kitaphanesine hediye ettiğini ifade etmiştir.¹⁰

Mehmed b. Ömer, İskilip’te doğduğunu ancak İstanbul’a yerleşerek payitahtta ikamet ettiğini ve bu tercümesini 1210/1795 yılının Cemaziyelevvel/Kasım ayında tamamladığını ferağ kaydında dile getirmiştir.¹¹ Eserin yazıldığı tarih olan 1210/1795 senesi bazı araştırmacılar tarafından müellifin vefat tarihi olarak belirlenmiştir. Ancak *Kâşifu'l-Muşkilât mine'l-Ferâiz* adlı eserin kaleme alınma tarihi 1213/1798 tarihi olarak belirtildiğinden müellifin daha sonraki bir tarihte vefat etmiş olması muhtemeldir.

⁹ el-İskilibî, *Tercüme-i Nuhbe*, vr. 1b.

¹⁰ el-İskilibî, *Tercüme-i Nuhbe*, vr. 2a.

¹¹ el-İskilibî, *Tercüme-i Nuhbe*, vr. 31b.

2. Eserleri

Bünyamin Erul, İskilipli âlimlerden bazılarını tespit edip incelediği tebliğinde Muhammed b. Ömer el-Hanefî el-İskilibî ve Ömer İskilibî isimli iki ayrı âlimden söz etmiştir.¹² Ancak tebliğde Muhammed b. Ömer el-Hanefî el-İskilibî'nin iki eseri hakkında bilgi verilmiş lakin neşrini yapacağımız *Nuhbetu'l-Fiker* hâşiyesinin tercümesi ise zühulen zikredilmemiştir. Erul, Ömer İskilibî adındaki diğer müellife isnat ettiği *Risâle fi Taksîmi'l-Hadîs* adlı eserin Bosna Hersek'te Gazi Hüsrev Kütüphanesi'nde bulunduğunu fakat esere ulaşma imkânı bulamadığını da belirtmiştir.¹³

Bu eserin künyesine dair verilen bilgilerden hareketle bir değerlendirme yapılacak olursa neşri yapılacak olan bu risalenin Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olması gerek talik hatta sahip olması gerekse yazma oluşu gibi unsurlar her iki müellifin ve eserin de aynı kişiler olduğunu düşündürmektedir. Zira neşrini yaptığımız bu nüsha talik hatta sahiptir ve müellif eserlerini yazarken talik hattı tercih etmektedir. Sonuçta Bosna Hersek'teki bu nüshanın müellif hattından istinsah edilmiş olması ve Muhammed b. Ömer el-Hanefî el-İskilibî ile Ömer İskilibî'nin aynı kişiler olması da muhtemeldir.

1. *Kâşifu'l-Muşkilât mine'l-Ferâiz*. Eserin dili Arapçadır. İzmir Tire Kütüphanesi'nde 314 kayıtlı numarada mevcuttur. Müellif hattı olan eser talik hatla yazılmış ve 39 varaktan müteşekkildir. Erul, kitabın müellifi tarafından 1213/1798 tarihinde yazıldığını ifade etmiştir.¹⁴

2. *Şerhu Kasîdeti Ka'b b. Zuheyr*. Eserin dili Arapçadır. Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa koleksiyonunda 979 kayıtlı numarada mevcuttur. 18 varaktır. Eser Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde *Şerhu Kasîdeti Bânet Suâd* adıyla da kayıtlıdır. 19 Hk 605/5 arşiv numarasıyla muhafaza olunan eser nesih hatla yazılmış ve mecmua içerisinde (88b-109a vr.) yer almaktadır. 21 varaktan müteşekkildir. Aynı kütüphanede 19 Hk 2264 numarayla kayıtlı başka bir nüsha da mevcuttur.

¹²Bünyamin Erul, "İlmiyye Sınıfına Mensup Bazı İskilipli Alimler ve Eserleri", *Türk Kültüründe İz Burakan İskilipli Alimler Sempozyumu*, 1998, s. 362.

¹³Erul, "İlmiyye Sınıfına Mensup Bazı İskilipli Alimler ve Eserleri", s. 363.

¹⁴Erul, "İlmiyye Sınıfına Mensup Bazı İskilipli Alimler ve Eserleri", s. 362.

3. *Tercüme-i Nuhbetü'l-Fiker*. Eser Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Edirne Selimiye Kütüphanesi'nde 911 kayıtlı demirbaş numarasıyla mevcuttur. 19 satırdan ve 32 varaktan oluşmaktadır. Metnin neşrinde esas alınan nüsha da budur. Mehmed b. Ömer *Nuhbetü'l-Fiker*'in bu tercümesini 1210/1795 yılında tamamlamıştır. Müellif hattı olan eser talik hatla yazılmıştır. Yazma, lacivert zemine yaldızlı zarif tezhiplidir. Cildin sırtı ve üzeri kırmızı meşin zencirekli ve mikleblidir. Ölçüsü ise 220X140 ve 14.5X70 mm şeklindedir. Eserin bir diğer nüshası ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 1668 demirbaş numarasıyla bulunmaktadır ve 1210/1795 tarihlidir. 32 varaktır. 222X138 mm ebadındadır. Talik hatla yazılmıştır ve 19 satırdır.

3. Eserin Neşrinde İzlenen Yöntem

Eserin neşri gerçekleştirilirken Edirne Selimiye Kütüphanesi'nde 911 kayıtlı demirbaş numarasıyla mevcut olan müellif hattı nüsha esas alındı. Türkiye kütüphanelerine ait matbu ve dijital kataloglar incelenerek *Tercüme-i Nuhbetü'l-Fiker*'in iki farklı nüshası tespit edildi. Bu nüshalardan bir diğeri de İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 1668 demirbaş numarayla kayıtlıdır.

Metnin neşri hazırlanırken varak numaraları köşeli parantez içerisinde gösterilmiş, yazma nüshada eksik olan Arapça ifadeler İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-Fiker*'iyle karşılaştırarak tamamlanmıştır. Eserde geçen âyetlerin sûre ve âyet numaraları gösterilmiş, hadislerin tahrîci yapılmıştır. Eserin anlaşılmasına katkı sağlaması için noktalama işaretleri kullanılmıştır.

4. Kaynakları

Çalışmamızın konusunu oluşturan İskilipli Mehmed b. Ömer'in *Nuhbetü'l-Fiker* hâşiyesi ve tercümesi, hadis usulü alanında yapılmış Osmanlı ilim geleneğindeki belli başlı tercümelere birisi olması dolayısıyla 18. yüzyıldaki hâşiyeciliğin dilini, kaynaklarını ve yöntemini bir nebze anlama imkânı sunabilir. Klasikleşmiş bir eserin tercüme ve hâşiyeye usulünün nasıl icra edildiğini görmeye çalışmak,

ne tür eserlerin kullanıldığını ve dolayısıyla hâşiyenin kaynaklarını tespit etmek, mütercimim ilmî birikimini ve zihin dünyasını resmetmek bakımından da mühimdir. Buna ilaveten Mehmed b. Ömer'in üslubu dönemindeki ulemanın ilmî tavrını ve hadis usulünün nasıl anlaşılıp yorumlandığını görmek bakımından da neredeyse eserin kendisi kadar önemlidir.

Mehmed b. Ömer, *Nuhbetu'l-Fiker* şerhlerinden en çok Alî el-Kârî'den istifade etmiştir.¹⁵ Zira o birçok yerde "Alî el-Kârî'de beyan oldu, tafsilini murat eden Alî el-Kârî'ye müracaat eylesün."¹⁶ veya "Alî el-Kârî'ye rucû' eylesün."¹⁷ gibi göndermeler yapmıştır. Ayrıca Osmanlı'da Hz. Peygamber'in şemâlini öğrenmek için tedrisatta en yaygın olarak takip edilen Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*'sına telmihte bulunmuş¹⁸ ve son olarak da ahlakî mevzularda mühim irşat kaynaklarından birisi olan Birgivî'nin *Tarîkat-ı Muhammediye*'sine de atıf yapılmıştır.¹⁹

5. Hâşîye ve Tercümenin Çevrim Yazısı

[1a] Hâzâ Tercüme-i Nuhbetu'l-Fiker Peygamber-i zîşân hadis-i ahvâlin zikreder

Bismillâhirrahmânirrahîm

Elhamdulillâh ellezî ersele Rasûlehû rahmeten li'l-âlemîn ve's-salâtu ve's-selâmü alâ Rasûlihî Muhammedin ellezî nataka bi'l-vahyi'l-yakîn ve alâ âlihî ve ashâbihî ellezîne hum uhbirû hadîsi Rasûlihî bi lisânin Arabiyyin mübîn. Ve ba'd ezhân-ı erbâb-ı fuzelâ ve avâil-i ashâb-ı ulemâ olan ihvân-ı mü'minîn ve hullân-ı müslimîne hafî değildir ki hadis elfazını rivayet ve ma'nâ-yı latîfini beyan etmek murad eden kimse evvelâ usûl-i hadîsin ve fûnûn-ı müteaddidenin tekmîl ve tahsiline mevkûfdur ki hatta hadis rivayetini ve ma'nâ-yı latîfesini beyan etmek kabiliyeti ve meleke-i istihrâcı olsa ve dahi mevkûfun aleyh olmasına Kütüb-i Sitte'nin içinden Buhârî ve Muslim kitapların alâ merâtibihim zamanlarında bulunan üstatlardan ahz ü müdâvemet

¹⁵ el-İskilîbî, *Tercüme-i Nuhbe*, 11b vr.

¹⁶ el-İskilîbî, *Tercüme-i Nuhbe*, 10a vr, 14a vr.

¹⁷ el-İskilîbî, *Tercüme-i Nuhbe*, 12b vr.

¹⁸ el-İskilîbî, *Tercüme-i Nuhbe*, 14a vr.

¹⁹ el-İskilîbî, *Tercüme-i Nuhbe*, 28b vr.

leyle ü nehârda tedrise mülâzemet [1b] etmek zamân-ı kesîreye muhtaçtır diye ulemâ-i muhaddisîn beyan ettiler. İmdi bu mütercim-i fakîr-i pür-taksirin mevlid-i aslî ve maskat-ı re'simiz olan bilâd-ı İslâmiye'den İskilip ve Amasya şehrinde mevcut ulema zümresinin hâk-pây ve fuzelâsının muhibb-i gedâsı olarak yirmi sene onlardan tahsîl-i ulûm kasdıyla gûşîş-i bisyâra sa'y ü bî-şumârımızdan sonra Amasya şehrinde sâkin allâme-i asra ve vahîd-i dehre ve kutb-ı zamâna sahip en-nefsü'l-kudsiyye ve'l-kerâmâtî'l-ünsiyye manend-i kibrit-i ahmer el-meşhûr bi-Ürgübî Ahmed Efendi eskenehullahu te'âlâ bi buhbûhatu cinânihî usûl ve furû'dan ma'kûl ve menkulden hususen tefsir ve hadisten me'va-veş olup ba'dehu İslambol'a dâhil tedrîs-i ulûm kastıyla vaktâ ki İslambol'da mevcut fâzıl-ı bî-nazir ulema-yı ekâbîr tâlib-i ilme ders edip *Nuhbetu'l-Fiker* müzakereder, talebeler de *Nuhbetu'l-Fiker* üzerine göz içinde mevcut mâ üzerine atşân olan kimsenin muhabbeti misli muhabbet eder gördüm ise murad ettimse *Nuhbetu'l-Fiker*'i lisan-ı Arabiye'den zebân-ı Türkî'ye tercüme olmak üzere bu mütercimin hakir kitabhanelerde mevcut usûl-i hadîsten *Nuhbetu'l-Fiker* haşiyelerin kesîr til[âvet] ve mütalaa edip onun Arabî tabirinden hasıl ma'nâ-yı şerîfini tabîku'l-nakl bi'n-nakl Türkî'ye [2a] tebdil ve ondan ziyade havâşîlerden iktiza eden hadis-i şerifte ihtimam ve lazım olan kavâid-i nefise dahi zikredip tercümesin sekiz günde tekmil edip kendi hattım ile iki nüsha yazıp birisin şevketlu kerametlu padişâh-ı cihân es-Sultan Selim Han ibnü's-Sultan Mustafa Han hazretlerinin dâire-i hümayunlarına tuhfê. Allah onun a'dâsını kahrede. İ'lâ-i kelimetullâh ile cümle halkı şad ede. Serîr-i saltanatta etval ömür ile karar-dâr ede ve birisin İslambol'da Sultan Bayezid-i Veli'nin kitabhanesine va'z eyle. Havas ve avama vakfedip *Tercüme-i Nuhbe* tesmiye ile min evvelihî ilâ âhirihi mutâba-i fikr-i dakîk eyleyenlerden müstercâdır ki işbu mütercim-i hakîrin bîdâa'tının killeti hasebiyle vaki olan sehv ü hatasın kalem-i afv ile atalarıyla tashih buyurmaları atf-ı inân râğbetlerine ihale kılınmıştır.

Bismillâhirrahmânirrahîm. Ma'nâ-yı latifi okuruz ve başlarız evvel Allah Te'âlâ'nın ismiyle ki O'nun rahmeti ve gazabın mülâhaza

edenler müncerlerdir ve dünya cemi mahlukatın merzûk ve rızıkların her birine îsâl ile rahmet edicidir ve ahirette müminlerin ukubete müstehakların afv ile ve cennette her birine sevab îsâl edip cemaletin müşahede ettirmekle rahmet edicidir. [2b] Musannif rahmetullâhi Teâlâ evvela besmele-i şerîf ile şurû' eyledi hadis-i şerife iktidâen nitekim Peygamberimiz (sas) buyurdu kim her bir emir kim şân-ı sâhib ola besmele ile bed' olunmasa ol ebterdir. İmdi sonu yoktur.²⁰ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ İmdi medh u sena evvel Allah'a mahsusdur ki "mine'l-ezel ile'l-ebed" her bir mevcudu ma'dûma ilm-i lahîk olup ve kudreti taalluk etmeden zail olmadı. Allah'tan rahmet müminlerden dua, melaikelerinden istiğfar bizim evvelimiz olan Muhammed (sas) üzerine olsun. الَّذِي أَرْسَلَهُ إِلَى النَّاسِ الَّذِي أَرْسَلَهُ إِلَى النَّاسِ ol Muhammed (sas) ki onu Allah müminlere cenneti ile tebşir edici ve kâfirleri cehennemiyile korkutucu gönderdi. وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ dahi salavatıyla selamı neseb cihetinden ve din cihetinden akraba-i etba'ının üzerine olsun. Neseb cihetinden âl-i İbn Abbâs (ra.) hazerâtından rivayet olundu kim onlar Hz. Ali'nin ve Cafer'in ve Akil'in ve Abbas'ın evlatlarıdır ve din cihetinden Peygamberimiz'den (sas) rivayet olundu kim âl-i Muhammed من آل محمد İmdi her biri Allah'tan havf eden Muhammed iledir. Bu hadis Taberânî *Evsat*'ında Enes hazretlerinden rivayet eyledi.²¹ وَصَحْبِهِ dahi salavatıyla selam ashabının üzerine olsun. Ashabın yakında tarifi beyan olunur inşâallâhu Te'âla. İmdi dâreyn meşakkatinden kesretiyle emin olmak Peygamberimiz (sas) [3a] üzerine olsun. أَمَّا بَعْدُ Pes imdi Allah zû'l-celâle hamd Resulü'ne bizzat âl ve ashabına bi't-tebe'yyeten salât u selâmdan sonra فَإِنَّ فِي آلِ مُحَمَّدٍ كَثْرَتٌ كَثْرَتٌ فِي أَهْلِ الْحَدِيثِ malum olsun ki tahkiken ehl-i hadîsin yani muhaddislerin ıstilahında musanniflerin tasnifleri fi'l-i mâzî malum manası tahkik çok oldu usûl-i hadîsin tasnifine evvel bed' eden musannifden bazıdır. el-Kâdî Ebû Muhammed er-Râ-

²⁰ كل أمر ذي بال لا يبدأ فيه بحمد الله والصلاة علي فهو أقطع أبتر محقوق من كل بركة Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr*, s. 391. Hadisin benzeri için bkz. Ebû Dâvûd, "Edeb", 18.

²¹ من آل محمد فقال كل تقى وتلا رسول الله صلى الله عليه وسلم إن أولياؤه إلا المقنون Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, III, 338.

eylemedi ve Ebû Salih de rivayet eyledi Ebû Hureyre'den. Ebû Hureyre vesair ashab Peygamberimiz'den rivayet eylediler. Buyurdular kim Peygamberimiz (sav) buyurdu kim الإيمان بضع وسبعون شعبة hadis-i şerifinde²³ zikrolunan “bid” lafzı üçten dokuza varınca kadar murad olunur. Hadisin manası budur ki “Ümmetim, ashabım iman için yetmiş üç, yetmiş dört, yetmiş dokuza varınca kadar bid'alar vardır. Efdali Lâ ilâhe illallâh ednası nâsın tarikinden nâsa eza veren şeyleri gidermektir. Hacer, şecere-i dikân gibi şeyleri İmdi hadis-i ğarîbde tâbiînden olan ravi ashabdan hadis rivayet ider iken ravi bir olmayub belki ahir senedlerin esnasında bir olur ise ferd-i nisbî [5b] tesmiye olunur. Nitekim إنما الأعمال بالفرد hadisini²⁴ şahs-ı vâhid İmâm Mâlik'ten rivayet eyledi. İmâm Mâlik ve gayrılar da Nâfi'den rivayet eyledi. Nâfi' de İbn Ömer'den rivayet eyledi. Mâlik'ten rivayete nisbetiyle ferd oldu. Nâfi'den rivayete nisbetiyle meşhûr oldu. وَيَلْ إِطْلَاقُ الْفَرْدِيَّةِ عَلَيْهِ İmdi ferd-i nisbî üzerine ferd ıtlakı nadir olur. Belki ğarîb ıtlakı olubdur. Zira ferd-i lafzî ferd-i mutlak için mevzûdur. وَخَبْرُ الْأَحَادِİ hadis-i mutevâtirin gayrı hadislere haber-i âhâd tesmiye olunur. Muhaddisûn indinde haber-i âhâdın tarifi هُوَ غَيْرِ مُعَلَّلٍ وَلَا شَادٍّ هُوَ İmdi haber-i âhâd şol şeye derler ki zabtı tam olan bir racül-i âdil nakliyle de sâbit olur. Musannifin tarifi içinde haber-i âhâd kavli cins menzilesindedir. Bâkî kuyûdlar fasl menzilesindedir. ‘Bi nakli adl’ kavli âdil olmayan kimsenin naklinden ihtirâzdır. Musannifin ‘muttasilu’s-sened’den muradı ravilerden her birisi mervî olan hadis şahsından işidüb bi-nefsihî rivayet etmektir ve ‘gayr-i mu’alle’ kavliyle murad illet-i hafiyeye ile cerh olunmuş olmaya ve ‘gayr-i şâz’ kavliyle murad kendünden [6a] rüchani ziyade olmayan raviye muhalefeti olmaya هَذِهِ الْأَوْصَافُ بِهَا وَتَنَفَّوْتُ رَبَّنُهُ بِتَفَاوُتِ هَذِهِ الْأَوْصَافِ Peygamberimiz'den (sas) mervî olan hadisde rütbetühü yönünden tefavüt caiz olur. Eğer ravide bulunan sıfatlar yani adâletleri olub ve zabtları tam ve senedleri biri birine muttasıl olub ve kendü de illet-i şâz olmasının tefavüt sebebiyle hadis-i şerif beyninde dahi şerâfet yö-

²³ Muslim, “İmân”, 57.

²⁴ Buhârî, “Bed’u'l-Vahy”, 1.

mu'ceme ile Ayzâr rivayet eyledi İbn Abbas'tan ve İbn Abbas rivayet eyledi Peygamberimiz'den (sas) Peygamberimiz (sas) buyurdu kim من أقام الصلاة وآتى الزكاة وحج البيت وصام رمضان وقرى الضيف دخل الجنة yani bir kişi namazın kıla, zekatın vire, hac eyleye ve ramazan orucun tuta ve misafire taam yedüre cennete dâhil olur.²⁵ Bu hadisin hadis-i munker olması Ebû Hatim ile [7B] Hubeyb indindedir. Bu ikinin gayruları sikâttan raviler indinde hadis-i ma'rûf tesmiye ederler. Allâhu a'lemu bi's-savâb. وَالْفَرْدُ النَّسْبِيُّ: إِنَّ وَافَقَهُ غَيْرُهُ فَهُوَ الْمُتَابِعُ. Istilâh-ı muhaddisînde mütâbi şol şeye derler ki eğer ravinin rivayet eylediği hadis bi-aynihî mezkûr ravinin rivayet eylediği senedâtıyla ravi ahz-ı rivâyet eyleyse ona mütâbi tesmiye olunur. Hadis-i mütâbiin misal nitekim Şâfi'î, Mâlik'ten rivayet eyledi. Mâlik de Abdullâh b. Dînar'dan rivayet eyledi. Abdullâh b. Dînar da Ömer'den rivayet eyledi enne'n-Nebiyye (sas) buyurdu kim أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الشهر تسع وعشرون لا تصوموا حتى تروا الهلال ولا ولا فكمم فأكملوا العدة ثلاثين kavm zanneyledi kim şu hadis²⁶ şu lafızla yalnız Şâfi'î, Mâlik'ten rivayet eyledi şu hadis hadis-i ğarîb oldu dediler. Mâ hâzâ? Şu hadis ashâb-ı Mâlik'ten çok kimse-ler Şâfi'î'nin rivayet eyledüğü senedâtıyla bi aynihî Mâlik'ten rivayet eylediler. Şâfi'î'nin ruvâtında "*fe in ğamme aleykum fe ekmilu*" ashâb-ı Mâlik'in *fekdurû* geldi dal'ın zammesiyle *fe ekmilû* bedeline lakin bizler Şâfi'î için Abdullâh b. Mesleme el-Ukbâ'ya tabi olur bulduk. Yani Abdullâh b. Mesleme el-Ukbâ bi aynihî Şâfi'î'nin rivayetini [8A] gibi rivayet eyledi buyurdu kim فان غم عليكم فأكملوا العدة ثلاثين وإن وجد وإن وجد. İmdi ferd-i nisbîde sahâbî-yi âhardan rivayet olunur bir hadis bulunsa ve ol hadis lafızda manada ferd-i nisbîye müşâbih olsa ol hadis şahid tesmiye olunur. Şahidin misali henüz sebkât eyledi. وَتَتَّبِعُ الطَّرِيقَ لِذَلِكَ هُوَ الْإِعْتِبَارُ. Malum olsun ki Peygamberimiz'den (sas) mervî olan hadis için mütâbi var mı yok mu deyü hadisleri tettebbu' etmek lakin itibar tesmiye olunur İN سَلِمَ مِنَ الْمَعَارِضَةِ فَهُوَ الْمُحْكَمُ İmdi kendü ile amel vâcib olan hadis-i makbûl eğer mana-

²⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XII, 136-137.

²⁶ Beyhakî, *Marifetu's-Sunen*, VI, 233.

da kendüye zıt olur hadis varid olmaz ise hadis muhkem tesmiye olunur. Muhaddisîn ıstılahında muhkem şüphesiz amel olan şeye derler. Hadis-i muhkemin misâl-i kesîresinden bazısıdır Hâkim'in Musned-i Âişe'de rivayet eylediği hadis *إن أشد الناس عذاباً يوم القيامة الذين يضاهون خلق الله* yani kıyamet gününde şol kimselerin azabı çok olur ki suret tasvir ederler²⁷ [8b] *وَإِنْ عُرِضَ بِمِثْلِهِ* eğer manada kendü mislini hadis kendüye zıt olup muaraza olunur ise *فَإِنْ أَمَكَنَّ الْجَمْعُ* imdi kendüye zıt olan hadis beyneyn tevil ile yahud takyîd ile yahud tahsîs ile cem' idüb zıddının ref'i mümkün olur ise muhtelifu'l-hadis tesmiye olunur. Nitekim *لا عدوى ولا طيرة* hadisi muarız oldu *من الأسد* *كما تفر من المجذوم* hadisine hadis-i evvelin manası budur ki sahih olan kimesne mariz olan kimsenin yanına varub karîb olmağla marizin sahihe marazı sirayet etmez.²⁸ Hadis-i sâninin manası budur ki Peygamberimiz (sas) buyurdu kim ümmetim ashâbım sizden her biriniz cüzzam marazına mübtela olmuş kişi görünce aslandan firar idüb kaçtuğuz gibi ol marizdan dahi firar idün kaçunuz buyurdu.²⁹ Lakin muhaddisîn hadislerin cem' idüb mâ bey-ninde olan zıddı ref' etdiler. Cem'inin tarîki budur ki tahkik şu emrâz-ı sârî sahih olan kimesneye mariz olan kimesne muhalatât etmeyin lakin Allah zû'l-celâl marizin marizi sahih olan kimesneye sirâyet etmek lakin sebep kıldı. 9] *أَوْ لَا* Eğer muarız olan hadislerin manaları beynin cem' etmek mümkün olmaz ise *وَتَبَّتْ الْمُنَآخِرُ* dahi sonradan zikrolunan hadise malum olur ise *وَالْآخِرُ الْمُنْسَوخُ* evvel ki hadise mensûh sonradan zikrolunan hadis nâsih olunur. İmdi muhaddisîn ıstılahında nesh şol şeye derler ki kendüden sonra zikrolunan delîl-i şer'î ile mukaddem zikrolunan hükm-i şer'înin teallukunu ref' etmeye derler. *ثُمَّ التَّوَقُّفُ*. İmdi hadisten her birinin tarihleri malum olmaz ise yani Peygamberimiz'in (sas) lisân-ı şerîfinden sadır olan hadislerin mukaddem muahharlık zamanı malum olmaz ise hadislerden birisin tercih evladır. Eğer tercih mümkün ise tercih, mümkün olmaz ise hadislerden birisin iskât idüb amel etmek evladır. Hükmü zahir olub emir âşikâre olunca

²⁷ Taberânî, *Musnedu's-Şâmiyyîn*, I, 84.

²⁸ Buhârî, "Tıbb", 19.

²⁹ Buhârî, "Tıbb", 19.

kadar **كَمَّا أَنْ يَكُونَ لِسَقَطٍ أَوْ طَعْنٍ** vakta kim musannif hadis-i makbûlün aksamından farîğ oldu ise hadis-i merdûdun aksamına şurû' eyledi. Hadis-i merdûdun reddinin mucibi kendiyile ameli meram olur. Hadis-i merdûd olması ravilerden [9b] birisin sukût içündür. Yahud ravilerin diyanetine ya zaptına ta'n içündür. **فَالسَّقَطُ:** İmdi hadis-i merdûda ravinin hazfolması musannifin tasarrufundan senedin evvelinden olur. **أَوْ مِنْ آخِرِهِ.** Yahud senedin ahirinden olur, tâbiînden sonra yahud evveliyet ahiriyet şart olmayarak olur. **فَالأَوَّلُ: المَعْلَقُ:** İmdi senedin evvelinden ravinin hazfolmasına gerekse ravi bir olsun gerekse ravi iki olsun hadis-i muallak tesmiye olunur. **وَالثَّانِي:** Tâbiînden sonra ravilerin hazfolmasına hadis-i mursel tesmiye olunur. Nitekim tâbiînin Peygamberimiz (sas) şöyle dedi yahud şöyle işledi yahud huzurunda şöylece işlendi de sukût etti demeleri gibi. **وَالثَّالِثُ: إِنْ كَانَ بَاتْنَيْنِ فَصَاعِدًا مَعَ التَّوَالِي فَهُوَ الْمُعْضَلُ** İmdi hadisin senedlerinde evveliyet âhriyet şart olmayarak raviden ikisi yahud ziyade ravileri birisin velî ederek senedin evvelinin ve ahirinin gayrıda senedât esnasında hazfolunur ise hadis-i mu'dal tesmiye olunur. **وَالْمُنْفَعُ:** Eğer sakıt olan [10a] raviler birbirin velî etmez ise hadis munkatı' tesmiye olunur. **إِمْدِي هَدِيسِ-ي مَرْدُودًا** isnadın ravi hazfetmek bazı kerre vazih olur ve bazı kerre hafi olur. Amma vazih olduğu şol cihetinden ki şeyhden rivayet eden ravi şeyhine muasır olmaduğın bu fende hazik olan ve olmayanın malumu olmaktadır amma hafi olduğu şol cihetden ki bu fende hazik âlim olanların ravi şeyhine muasır olmaduğı malum olur. Hazik âlim olmayanların malumu olmaz. **فَالأَوَّلُ: يُدْرِكُ بَعْدَ التَّلَاقِي** yani vazih olmak şeyhle ravi ikisi ictima' olmasıyla olur. Bu makâmın tafsilini murad eden Aliyyu'l-Kârî'ye müracaat eylesün **إِلَى التَّارِيخِ** yani vazihın tarîkinde şeyhle ravinin ictimâmını bilmek her bir ahade müyesser olmaduğı eclinden ravilerin ve vilâdetinin vefatının vakitleri ve tarih-i zamanlarını bilmeye muhtac olundu **وَالثَّانِي: المُدَلَّسُ** İmdi hadis-i merdûdda isnadın ravinin hazfolması malum olmayup hafi olan kısım-ı sâniye mudelles tesmiye olunur 'lâm'ın fethasıyla **وَيَرِدُ بِصِغَةِ** [10b] tahammül imdi hadis mudelles raviler bir siyakda riva-

yet eder ki ravinin şeyhe mülakatı fehmi ve ihtimal olunur. Hadis edasının sîgaları ‘an’ gibi ve ‘kezâ’ gibi ve ‘kâle’ gibidir. وَكَذَا الْمُرْسَلُ İmdi mursal-i hafîde mudelles gibi ravinin şeyhe mülakatı ihtimal olunur. Lakin hadis-i mudelles ile hadis-i mursal-i hafî beyninde fark-ı azîm vardır. Fark budur ki eğer ravinin şeyhe mülakatı zahir olur ise hadis mudelles olur. Eğer zahir olmaz ise hadis mursal-i hafî olur. ثُمَّ الطَّعْنُ: İMMA AN YAKUN LAKZIB RAOYI Bundan sonra malum olsun ki vakta kim musannif rahmetullâh hadis-i merdûdun kısm-ı evvelin beyan etti. Raviye ta’n ile olan kısm-ı sâniye şurû’ eyledi. Pes imdi raviye ta’n on şeyin birisiyle olur. Beşi ravinin adâletine taalluk eder. Beşi dahi ravinin zabtına taalluk eder. Amma ravinin adâletine taalluk eden beş şeyden evvelkisi bir ravinin kizbinden için olur. Nitekim hadis-i nebevîde Peygamberimiz’den (sas) kasten bir şeyi rivayet etmektir henüz ol şeyi Peygamberimiz (sas) hazretleri demedi وَأَوْ تَهْمَتَهُ بِذَلِكَ [11a] yahud ikinci ravi kendü cihetinden hadis beyan idüb ve evvel hadis kavâid-i diniyeye muhalif olmaklığı sebebiyle töhmetlenile . أَوْ غَفَلْتَهُ . أَوْ فَحَسَّ غَلَطَهُ yahud üçüncü dördüncü ravinin galatı kesir olub rivayet eylediği hadis yakinen bilmede gafleti çok olduğu için yahud beşinci ta’n ravinin şol fiskından için ol fisk küfr mertebesine baliğ olmaya أَوْ وَهَمِهِ vakta kim musannif ravinin adâletine taalluk eden ta’n beyan idüb ve zabtına taalluk eden ta’na şurû’ eylediyse malum olsun ki ravinin zabtına taalluk eden ta’n beştir. Evvelkisi vehm içündür. Vehm şol şeye derler ki ravi olan kimesne şekkden mercûh olan tarafın rivayet etmiş ola مُخَالَفَتِهِ أَوْ yahud ikincisi ravi olan kimesne kendinden âlime muhalefet ettiği için جَهَالَتِهِ أَوْ üçüncü ravi olan kimesne hadiste olan ta’dili ve cerh bilmedüğü için بَدْعَتِهِ أَوْ dördüncüsü Peygamberimiz’den (sas) maruf olan şeyin hilaf üzerine ihdas olan şeyi hak itikad ettiği için أَوْ سُوءِ حِفْظِهِ أَوْ beşinci ravi olan kimesne bazı kere galat idüb ve galatı isabetinden kalîl olduğu için فَالْأَوَّلُ: İmdi ravi olan kimesnenin Peygamberimiz’in (sas) [11b] zikretmediği şeyi hadistir deyü kizben zikredüğün mevzû’ tesmiye olunur. Bu kısma mevzû’ tesmiyesi zann-ı gâlib tarikiyledir. Kat’ tarikiyle değildir. Zira kâzib olan kimesne az kere sadık olur. Ve sa-

dık olan kimesne az kere kâzib olur. Zira Aliyyu'l-Kârî'de beyan oldu kim Peygamberimiz (sas) hazretleri buyurdu kim كفى بالمرء كذبا yani her bir kişiye her bir işittiği neşneden haber vermek kizb yönünden kifayet eder.³⁰ وَالثَّانِي: الْمَتْرُوكُ Pes imdi merdûdun kısmından kizb ile töhmetlenen ravinin rivayet eylediği hadise hadis-i metrûk tesmiye olunur. وَالثَّالِثُ الْمُنْكَرُ عَلَى رَأْيٍ İmdi galatı kesir olan ravinin rivayet eylediği hadise hadis-i munker tesmiye olunur. وَكَذَا الرَّابِعُ وَالْخَامِسُ İmdi yakinen bilmede gafleti çok olub kavli yahud fiili küfür mertebesine baliğ olmayan fisk eden ravinin rivayet eylediği hadise hadis-i munker tesmiye olunur. إِنَّ الْوَهْمَ: İN اطلع عليه بالقرآن. وَجَمَعَ الطَّرِيقَ: فَالْمُعَلَّلُ Malum olsun ki vehm iden ravinin vehmine esânidleri cem' ile ve karâin sebebiyle eğer muttali olunur ise böyle ravinin rivayet eylediği hadise hadis-i mu'allel tesmiye olunur. [12a] İmdi ravinin kendinden âlime muhalefeti eğer sibakın tağyiriyle olur ise mudrecu'l-isnâd tesmiye olunur فَمدْرَجُ الْمَتْنِ أَوْ بِدَمْجٍ مَوْقُوفٍ بِمَرْفُوعٍ: فَمدْرَجُ الْمَتْنِ eğer hadis-i mevkûf hadis-i merfû' ile demc olur ise Peygamberimiz'in (sas) kavlinden yahud fiilinden olarakdan ve hadis-i mevkûf ile hadis-i merfû' beyneyn temeyyüz eder bir lafız zikrolunmaz ise mudrecu'l-metin tesmiye olunur. Bir kimse ki eğer mudrec metnin künhüne muttali olmak murad ederse mudrec hakkında Hatîb'in telif eylediği risalesine mülahaza eylesün. أَوْ بِتَقْدِيمٍ أَوْ تَأْخِيرٍ: فَالْمَقْلُوبُ Eğer muhalefet ravinin isimlerinde takdîm ile yahud te'hîr ile olur ise Murre b. Ka'b ve Ka'b b. Murre gibi hadis maktûb tesmiye olunur. أَوْ بِزِيَادَةٍ رَأَوْ: فَالْمَزِيدُ فِي مُتَّصِلِ الْأَسَانِيدِ Eğer ravi olan kimesne senedlerin esnasında vehim galatından naşi bir yahud iki racül ziyâde eder ise mezîd fi muttasili'l-esânid tesmiye olunur. أَوْ بِإِدْأَالِهِ وَلَا مَرْجَحٍ: فَالْمُضْطَرِبُ Eğer muhalefet ravinin şeyhi yahud mervî olan hadisten bazısını ibdâl ile [12b] olur ise dahi rivayetten birisin uhrâ üzerine müreccah da olmaz ise hadis muzdarib tesmiye olunur. Ol muztarib de çok kere isnada az kere mustenide vaki olur. İsnada ve mustenide muztaribin misallerine muttali olmak murad eden kimesne İbn Hacer haşiyesi Aliyyu'l-Kârî'ye rucû' eylesün. وَقَدْ يَفَعُ الْإِبْدَالُ عَمْدًا امْتِحَانًا

³⁰ Muslim, "Mukaddime", 5.

İmdi bazı kere kasden ibdâl vaki olur ibdâlin faili imtihan etmek için amma ibdâlin failinin imtihanı nitekim Buhârî ve gayrılar için vaki oldu. Bunun kıssa-i latîfesinden bazısın ulema beyan idüb buyurdular kim vakta kim Buhârî, Bağdad şehrine gelüb Bağdad şehrinde olan muhaddisîn ictima idüb yüz kadar hadis-i şerif ibdâl ve kalb idüb Buhârî'nin meclisine gelüb muhaddisinden her birisi onar hadis Buhârî hazretlerine sual ettiler. Kelamlarının nihayete indinde Buhârî hazretleri sual eyledikleri yüz hadisten her birisine ibdâl ve kalbden ve ibdâlden mukaddem hak olan ne gûne olduğundan cevap verince muhaddisler üzerlerine tefaddul ettürüb ve şanın ziyade eyleyüp [13a] ve nâs kendünün hadiste hafız olduğun ikrar ettiler. Ve bunun misüllü Ukaylî hazretlerini dahi hadiste imtihan ettiler. Kıssası usûl-i hadîs kitaplarında beyan olundu. Kasden ibdâlin şartı hacet-i münteha olunca ibdâl dahi münteha olmaktır. Mubdel suret üzerine dahi baki kalmaya. Zira suret üzerine kalsa Peygamberimiz'den (sas) bu minval üzere sadır oldu zannolunur. Eğer ibdâl maslahat için olmaz ise mevzû'un aksamından addolunur. Eğer galat vaki olur ise maktûb aksamından addolunur. *أَوْ بِتَغْيِيرٍ مَعَ بَقَاءِ السِّيَاقِ* Eğer muhalefet harfin tağyiriyle olub yahud hurûfun tağyiriyle olup hattın sureti noktanın siyakıyla bile olur ise muteber olur. Ve eğer ol tağyir noktaya nispetle olur ise *فَالْمُصَحَّفُ* musahhaf tesmiye olunur. Musahhafın misali hadis *من صام رمضان ثم أتبعه ستا من شوال* Ebû Bekr es-Siddîk hadiste³¹ olan sitte lafzını sîn'i mu'cemeye ve bâ'ya tağyir ü tebdil eyledi şey'en oldu. Eğer ol tağyir harekât sukûnâta nisbetle [13b] olur ise *وَالْمُحَرِّفُ* hadis muharref tesmiye olunur. *وَلَا يَجُوزُ تَعَمُّدُ تَغْيِيرِ الْمَثْنِ بِالنَّقْصِ وَالْمُرَادِيفِ إِلَّا لِغَالِمٍ بِمَا يُجِبُّ الْمَعَانِي* Malum olsun ki gerek müfredâtta gerek mürekkebâtta metnin suretin tağyir iden gerek âlim olsun gerek âlim olmasun âlim olmayana tağyir caiz olmadığın ulema ittifak eyledi. Nitekim muhaddisinden bir kimse rüyasında gördü kim şefesi yani dudakları delinmiş ve lisanı yırtılmış ol kişi cevap verdi kim Peygamberimiz'den (sas) sadır olan hadisin bir lafzını tağyir etdim onun için böyle rüya gördüm dahi noksan ile ihtisar murad kıla ibdâl caiz olmaz illâ lügatın manasına âlim

³¹ Muslim, "Sıyâm", 204.

bana fılan haber verdi demeleri gibi bu nevi'in hakkında *Mubhemât* atlu kitab telif eylediler. Hadis-i mubhemi kabul etmediler. Zira hadisin kabulünün şart raviler âdil olub [15a] ve zabtları tam olmaktadır şol ravi ki ismi zikrolunmaya onun adâleti ve zabtı malum olmaz ve hadis dahi makbul olmaz. İmdi hadis-i mubhem ne kadar ravinin adâletine delalet ider. Lafızla da mubhem olursa ravinin ahberenî sikâ yani ravinin bana sikâ haber verdi demesiyle hadis makbul olmaz. Esahh-ı akvâl üzere *وَإِنَّمَا هِيَ كَقَوْلِهِمْ وَنَفَرَدَ وَاحِدًا* eğer ravi zikrolunsa da ondan rivayet eden ravi ancak bir olsa mechûlu'l-ayn tesmiye olunur. Şu nev zikri sebkât iden hadis-i mukillden bir nevdur. *وَلَمْ يُوثَّقْ فَمَجْهُولُ الْحَالِ وَهُوَ* Eğer ravi zikrolunsa da ondan rivayet eden raviler iki yahud ziyade olur ise mechûlu'l-hâl tesmiye olunur. Mechûlu'l-hâl tesmiyesi adâlet zabttan halî mestur olub bilinmedü ki ecilden *إِنَّمَا الْبِدْعَةُ: إِذَا كَانَ* ta'nın sebeplerinin dokuzuncusu olan bidat ya küfrü müstelzim olur ya fısķı eğer küfrü müstelzim olur ise küfrü müstelzim olan sâhib-i bidatın hadisin cumhûr-ı ulemâ kabul [15b] etmezler. *وَالثَّانِي: يُقْبَلُ مَنْ لَمْ يَكُنْ دَاعِيَةً فِي الْأَصَحِّ . إِلَّا أَنْ يَرَوِيَ مَا يَقْوِي بَدْعَهُ فَيُرَدُّ عَلَى الْمُخْتَارِ . وَبِهِ صَرَّحَ الْجَوْرَجَانِيُّ شَيْخُ النَّسَائِيِّ* İmdi eğer fısķı müstelzim olur ise fısķı müstelzim olan sâhib-i bidatin hadisinin kabulünde ulema ihtilaf ettiler. *ثُمَّ سَاءَ الْحِفْظُ: إِنْ كَانَ* İmdi ravinin isabet canibi hata canibine tercih olması eğer raviye cemî hâlette lazım olur ise onun rivayet eylediği şâz olur. Bazı muhaddisîn indinde eğer ravinin isabet canibi hata canibine tercih olması ihtiyar olup ve gözleri âmâ olup ve kitabları ihrak olduğundan âriz olursa onun rivayet eylediği hadis-i muhtelit tesmiye olunur. *وَمَتَى تُوْبِعَ سَيِّئُ الْحِفْظِ بِمُعْتَبِرٍ* İmdi eğer hıfzı kötü olan kişi bir mutebere tabi kılına muteber olan gerek kendüden âlâ olsun gerekse kendüye misil olsun kendüden edna olmak caiz olmaz. Ol kişinin derecesi muteber derecesine intikal ider ve muteberin derecesi nefsinin derecesinden âlâ dereceye intikal ider. *وَكَذَا الْمُسْتَوْرُ . وَالْمُرْسَلُ . وَالْمُدْلَسُ: صَارَ حَدِيثُهُمْ حَسَنًا لَا لِذَاتِهِ . بَلْ بِالْمَجْمُوعِ* Pes [16a] imdi yine böylecesine bu mestûrdan, murselden, mudelsten her birisinde kaçan mahzûf malum olmaz ise bunların hadis-

leri hasen la lizâtihî olur. ^{تَمَّ الْإِسْنَادُ} Malum olsun ki ıstılâh-ı muhaddisîn isnâd-ı metne îsâl ve evvela tedricî tarîke derler. Metin de kelimadan isnadın nihayet bulduğu şeydir. ^{صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ} -صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ. İmdi ravinin senedleri Peygamberimiz'e (sas) nihayet balsa sarahaten yahud hükmen kav- linden dahi fiilinden ve takririnden ^{أَوْ إِلَى الصَّحَابِيِّ كَذَلِكَ} أَوْ إِلَى الصَّحَابِيِّ كَذَلِكَ yahud ravinin senedleri sahâbenin kavline yahud fiiline yahud takririne nihayet balsa yani naklonunan hadis sahâbenin kavli olsa yahud fiil olsa ya- hud takrir olsa ^{وَهُوَ: مَنْ لَقِيَ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ- مُؤْمِنًا بِهِ} وَهُوَ: مَنْ لَقِيَ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ- مُؤْمِنًا بِهِ. İmdi sahabi şol kimseye derler ki Peygamberimiz (sas) hazretlerine mülaki olsa mülaki ile murad Peygamberimiz'in (sas) meclîs-i şerîfnde bulunup ve kendiyile be- raber yürümekten e'ammdır ve mülakat tabiri rüyet tabirinden ev- velidir. Zira mülakat tabiri ashabdan Ummu Mektum hazretlerine dahi şamil [16b] olur ve Peygamberimiz'e (sas) mülaki olunca hâlbuki kendüye iman ede ve imân-ı İslâm üzerine ola. Evvelki iman ile sâninci imanın esnasında kâfir olsa maazallah iman beynine küfrün tahallülü zarar vermez. ^{أَوْ إِلَى التَّابِعِيِّ وَهُوَ مَنْ لَقِيَ الصَّحَابِيِّ كَذَلِكَ} أَوْ إِلَى التَّابِعِيِّ وَهُوَ مَنْ لَقِيَ الصَّحَابِيِّ كَذَلِكَ. İmdi tâbiînden şol kimseye derler ki sahabiye mülaki olsa Peygamberimiz'e (sas) iman ede ve iman üzerine ola evvelki iman ile sâninci iman esnasında kafir olsa maazallah küfrün tahallül etme- si tabiî olmasına zarar vermez. Nitekim sahabi de küfrün tahallül etmekliğı sahâbe olmasına zarar vermediğı gibi sahabi ile tabiî bey- ninde fark sahabide Peygamberimiz'e (sas) mülaki olduğu hubbün- de Peygamberimiz'e iman etmek şart kılındı. Tabiî olan kimesne sahabiye görürken iman etmek şart kılınmadı. ^{إِذَا لَقِيَ الصَّحَابِيَّ} إِذَا لَقِيَ الصَّحَابِيَّ. İmdi hadis ravileri Peygamberimiz'e (sas) sarahaten yahud hükmen kav- linden ya fiilinden takririnden nihayet bulur ise hadis merfû' tesmiye olunur. Kavlından sarahaten hadis ravisinin Peygam- berimiz'e (sas) nihayet bulan hadis-i merfû'un misali sahabidir ki ben Resulullah'den (sas) şu hadisi şöylece işittim [17a] yahud saha- bidir ki Resulullah (sas) şu hadis bize şöylece haber verdi. Fiilinden sarahat hadisi merfû'un misali sahabidir ki Resulullah'ı (sas) ben gördüm şöylece işledi. Takrirden sarahat hadisi merfû'un misali sa-

habidir ki Resulullah'in (sas) huzurunda ben şol şeyi işledim Resulullah (sas) inkâr etmedi. Nitekim sahabinin Resulullah'in (sas) sofrasında dabb yedikleri hayvan Türkîce keler yedikleri hayvanı yedik demeleri gibi kavilden fiilden takrirden hükmen merfû'un her birlerinin misallerin bilmek murad eden kimesne mutavvel olan hadis kitaplarına rucû' eylesün. **إِمْدِي هَدِيَسَ بَيَانِ الْإِدْيِ وَالتَّالِي: الْمَوْقُوفُ**. İmdi hadis beyan iden raviler sahabi hazretlerine sarahaten kavlınden yahud fiilinden yahud takrirden nihayet bulur ise hadis mevkûf tesmiye olunur. **إِمْدِي هَدِيَسِ رَاوِيَرِي تَابِيْئِنِ يَاهُودِ تَبِئِنِ نِيَاهَيْتِ بُلُورِ İSE HADİS MEVKÛF TESMIYE OLUNUR. HADİS-I MEVKÛFTAN MAKTÛ'DAN HER BİRİNİN MISALLERİ HADİS-I MERFÛ' ZİMMINDA ZAHİR OLUR. [17b] وَيُقَالُ لِلْأَخِيرَيْنِ: الْأَثَرُ** İmdi hadis-i mevkûfa hadis-i maktû'a eser deyülür. Malum olsun ki fukahânın de'bindendir. Resulullah'in (sas) hadisine haber ve sahabinin kelâmına eşer derler. Onun için hadis-i mevkûfa hadis-i maktû'a eser derler. **إِمْدِي عَهْلِي هَدِيَسِي إِسْتِلَاحِيْنِ شُو هَدِيَسِ HADİS-I MUSNEDDİR DEMELERİYLE MURAD ZAHİRİ MUTTASİL OLAN SENED İLE SAHABİNİN MERFÛ' DEMEKİR. SENED-I ÂHARIN RICALINE NİSBETLE SENEDİN RICALERİNİN ADEDİ KALİL OLUR İSE** **فِيمَا أَنْ يَنْتَهِي** imdi **إِلَى النَّبِيِّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ-** . **أَوْ إِلَى إِمَامٍ ذِي صِفَةٍ عَلَيْهِ كَشَعْبَةٌ** zikrolunan sened-i kalîl ya Peygamberimiz'e (sas) nihayet bulmaktır yahud şân-ı refî'-i sıfat-ı âliyye sahibi olan muhaddise nihayet bulmaktır. Şu'be gibi Şâfi'î gibi Buhârî ve Muslim gibi **الْعُلُوُّ** gibi **فَالأَوَّلُ: الْعُلُوُّ** yani şol sened-i kalîl ki Peygamberimiz'e (sas) nihayet bulsaluvv-i mutlak tesmiye olunur. **إِمْدِي شَوْل سِنَدِئِي كَالِيلِ كِي سِفَاتِئِي** âliyye sahibi olan muhaddise nihayet bulsaluvv-i nisbê tesmiye olunur. **وَفِيهِ الْمَوَافَقَةُ: وَهِيَ الْوُصُولُ إِلَى شَيْخٍ أَحَدِ الْمُصَنِّفِينَ مِنْ غَيْرِ طَرِيقِهِ** [18]a] İmdi muvafakat şol şeye derler ki Kütüb-i Sitte'nin birisinin içinde ravi bir hadis rivayet eyleyüb ve evvel mervî olan hadis Kütüb-i Sitte'nin musannifinin şeyhine vasıl olduğu tarîkin gayrı olarak Kütüb-i Sitte'nin musannifinden birisinin tarîkine vasıl olmasıdır. **وَفِيهِ الْبَدَلُ: وَهُوَ الْوُصُولُ إِلَى شَيْخٍ شَيْخِهِ كَذَلِكَ** İmdi uluvv-i nisbêde geçencileyin bedel vardır. İstılâh-ı muhaddisinde bedel şol şeye derler ki Kütüb-i Sitte'nin musannifinin birisinin şeyhinin şeyhine se-

nedler vasıl olmaktadır. وَفِيهِ الْمَسْأَلَةُ: وَهِيَ اسْتِوَاءٌ عَدَدِ الْإِسْنَادِ مِنَ الرَّاويِ إِلَى مَعَ إِسْنَادِ أَحَدِ الْمُصَنِّفِينَ . أَخْرَجَهُ . İmdi uluvvü'n- nisbîde müsavât vardır. İstilah-ı fende müsavât şol şeye derler ki raviden senedlerin adedleri musannifinden birisinin senedlerinin adedine müsavi olsa misalen Nesâî'nin rivayet eylediği hadis Nesâî ile Peygamberimiz (sas) bey-ninde on bir ravi vaki olur. Evvel hadis-i ma'hûdu Nesâî'nin riva-yetiyle biz rivayet eylesin. Bizim ile Peygamberimiz (sas) beyinde on birden ekser ravi vaki olur. Şu hadis bi aynihî [18b] Peygambe-rimiz (sas) hazretlerine isnâd-ı âhar ile bizim için on bir ravi vâki olur. Şu hadis aded-i haysiyetinden Nesâî'nin hadisine müsavi olur. Şu isnâd-ı hassı mülahazadan nazarı kat' eylese وَفِيهِ الْمَصَافَحَةُ: وَهِيَ اسْتِوَاءٌ مَعَ تَلْمِيزِ ذَلِكَ الْمُصَنِّفِ İmdi musâfaha şol şeye derler ki sahabiye isnadın adedi kalîl olmaktır. Şol itibar ile ki raviden ilâ âhirihi isnâd-ı musannifinden birisinin isnadına müsavi olmaktır. Şu mu-sannifin tilmiziyle bile nitekim Nesâî'nin rivayetinde olduğu gibi. فَإِنَّ تَشَارَكَ الرَّاوي وَمَنْ رَوَى عَنْهُ فِي السَّنِّ وَاللَّفْيِّ . İmdi nüzulün her bir aksamları uluvvin her bir aksama mukabil olur. İmdi eğer ravi olan kimesne hadis rivayet eylediği kimesneye se-nedde müşârik olur işe yahud meşâyıhtan beraber hadîş ahz idüb mukarin olur ise فَهُوَ الْأَقْرَانُ ona akran tesmiye olunur. وَإِنْ رَوَى كُلُّ مِنْهُمَا عَنِ الْأَخَرِ: فَالْمُدْبِجُ . Eğer akran olan ravilerden her birisi birbirle-rinden hadis rivayet ider ise ona mudebbec tesmiye olunur. [19a] EĞER RAVI SINNI KENDÜDEN EKALL OLAN KİMŞEDEN RİVAYET EDER İSE ONA EKABİR ANİ'L-ESÂĞİR TESMİYE OLUNUR. وَإِنْ رَوَى عَمَّنْ دُونَهُ: فَالْأَكْبَابُ عَنِ الْأَصَاغِرِ . EĞER RAVI SINNI KENDÜDEN EKALL OLAN KİMŞEDEN RİVAYET EDER İSE ONA EKABİR ANİ'L-ESÂĞİR TESMİYE OLUNUR. وَمِنْهُ الْأَبَاءُ عَنِ الْأَبْنَاءِ . İmdi babanın oğlundan ve sahabinin tâbiinden ve şeyhin tilmizinden rivayet etmesi ekabirin esâgirden rivayet cümlesindedir. Yani ekabirin esâgirden rivayet gibidir. وَفِي عَكْسِهِ . İmdi oğlunun babasından ve tâbiinin sahabiden ve tilmizinin şeyhinden rivayetleri çoktur. . وَإِنْ اشْتَرَكَ اثْنَانِ عَنِ شَيْخٍ . وَتَقَدَّمَ مَوْتُ أَحَدِهِمَا . فَهُوَ: السَّابِقُ وَاللَّاحِقُ İmdi iki kimse bir şeyhten hadîş rivayetinde müs-terek olsalar bu iki raviden birisinin mevt-i âhar üzerine mukaddem olur ise sâbık lâhık tesmiye olunur. . وَإِنْ رَوَى عَنِ اثْنَيْنِ مُتَّفَقِي الْأَسْمِ . وَلَمْ يَبْأَخْتَصِصْ أَحَدَهُمَا بِأَحَدِهِمَا يَبْتَيْنُ الْمُهْمَلُ İmdi ravi olan kimesne isimleri müttefik olan iki kimselerden hadis rivayet idüb bazı havaslarını

zikir ile temyiz etmez ise ikiden birisin ahâra tahsis ile kendüde olan mühmel ve işkal olur. 19] *أَوْ اِحْتِمَالًا* İmdi ravinin şeyhinden rivayet eylediği hadisi ol şeyh kendüden mervî olan hadisi inkâr ile kat'â mesela şeyh olan kimsedir ki benden şu hadisi rivayet eden kimse benim üzerime kizb eyledi. Yahud ben ol hadisi rivayet etmedim demesi gibi yahud şeyhin ol hadisi inkâra ihtimali olsa şeyhin ol hadisi ben bilmem demesi gibi *قُبِلَ فِي الْأَصَحِّ* cumhur mezhebinde ol hadis makbul olur. *وَفِيهِ مَنْ حَدَّثَ وَنَسِيَ* İmdi ravi olan kimesne hadis rivayet eyleyüb de eğer unudur ise bu nevide dâhil olur. Bu nevin hakkında Dârekutnî kitab telif eyledi. *وَإِنْ اتَّفَقَ الرَّوَاةُ فِي صَيِّغِ الْأَدَاءِ . أَوْ غَيْرَهَا مِنَ الْحَالَاتِ . فَهُوَ الْمُسْتَسَلَّلُ* İmdi hadis eda etmenin sîgasında raviler ittifak ider ise semi'tu fülânen yahud hadisen fülânun gibi ol hadise hadis-i muselsel tesmiye olunur. Hadis-i muselselin misalinden ba'ddır. Abdullâh b. Amr b. el-Âs'ın rivayet eylediği hadis gibi. *الراحمون يرحمهم الرحمن* Bu hadis³³ rivayet iden her birisi şeyhinden işittiler. Bu hadis-i şerife muselsel denmek sahih olur. 20] *أَوْ صَيِّغِ الْأَدَاءِ: سَمِعْتُ وَحَدَّثَنِي . ثُمَّ أَخْبَرَنِي . وَقَرَأْتُ عَلَيْهِ* İmdi hadis-i muselseli beyan etmenin edasının sîgaları sekiz mertebedir. Evvelkisi ben işittim ve bana haber verdi ve ben üstadım önünde okudum. *ثُمَّ قُرِئَ عَلَيْهِ وَأَنَا أَسْمَعُ* İkinci mertebesi üstadım bana okudu. Ben dinledim. *ثُمَّ شَافَهَنِي* Bana haber verdi. *ثُمَّ أَنْبَأَنِي* Beşinci bana icazet verdi. *ثُمَّ كَتَبَ إِلَيَّ* İmdi altıncı bana icazet ile yazdı. *ثُمَّ عَن . وَنَحْوَهَا* Bu lafızlar edasının sîgasının sekizinci mertebesidir. *فَالأَوْلَانِ: لِمَنْ سَمِعَ وَحَدَّهُ مِنْ لَفْظِ الشَّيْخِ* İmdi edasının sîgalarından iki evvelkiler yalnız şeyhin lisanından işitene göredir. *فَإِنْ جَمَعَ فَمَعَ غَيْرِهِ* Eğer edasının sîgasında nefsi-i mütekellim nunuyla gelür ise haddesenâ fülânen ve semi'nâ fülânen imdi bize haber verdi biz işittik demeleri gibi ravinin gayrı ravi indinde âhar kimse dahi olmasına delildir. Edasının sîgasının mertebe-i ûlâsı *وَأَوْلُهَا: أَصْرَحُهَا وَأَرْفَعُهَا فِي الْإِمْلَاءِ* ziyâd-ı sarîh aşikâresidir. *الرَّابِعُ وَالثَّالِثُ* İmdi üçüncü ve dördüncü *لِمَنْ قَرَأَ بِنَفْسِهِ* yani bi nefsih şeyh üzerine kıraat iden kimseler içündür. *فَإِنْ جَمَعَ: فَكَالْخَامِسِ* [20b] Eğer edasının sîgasında nefsi-i mutekellim nûn'uyla tabir olunur ise ahberenâ ve kara'nâ aleyhi gibi beşinci

³³ Ebû Dâvûd, "Edeb", 66.

meretebe misillidir. Beşinci meretebe ile murad kurie aleyhi ve ene esmeu' imdi lafızların manası budur ki ravi olan kimesne der ki şeyh benim üzerime kıraat eyledi. Ben dahi şeyhten işittim demesi gibi. Lügat haysiyetinden inbâ, ihbar manasına gelür lakin müteahhirîn indinde icazet için gelür. Nitekim müteahhirîn indinde lafz-ı 'an' icazet için geldiği gibi وَعَنْنَةُ الْمُعَاَصِرِ مَحْمُولَةٌ عَلَى السَّمَاعِ إِلَّا مِنَ الْمُدَلِّسِ gibi imdi 'an' sîgasiyle eda olunan hadis-i şerifin ravisi rivayet eylediği hadis-i şerifi bi nefsihî şeyhinden işitmiş deyü hamletmek lazımdır. Eğer ravi ile şeyhin zamanları müttehid olur ise lakin müdellesde bu haml lazım değildir. Bazı ulema bu hamlede şeyhle ravi bir mecliste mülaki olmasın şart kıldılar. Ne kadar mülakat bir kerede vaki olur ise muhtar olan mezheb de budur. [21a] وَأَطْلَقُوا الْمُشَافَهَةَ فِي الْإِجَازَةِ الْمُتَلَفِّظِ بِهَا Muhaddisîn uleması şâfelenî edasını kendü ile telaffuz olunan eceztu leke lafzında yani ben sana icazet verdim demekde istimal ettiler. İstiare olarakdan bu lafzın istiaresine muttâlî olmak murad iden kimseler me'ânî kitaplarına rucû' eylesün. İmdi yine böyleceşine lafz-ı mukâteb şeyhin talibe hadis yazmasında istimal ettiler. وَأَشْتَرَطُوا فِي الْإِجَازَةِ الْمَكْتُوبِ بِهَا. İmdi ravinin nâvelenî lafzıyla hadis eda etmesinde muhaddisûn raviye rivayetiyle şeyhinden izin olmaklığa şart kıldılar وَأَرْفَعُ أَنْوَاعَ الْإِجَازَةِ وَهِيَ كَاثِرَةٌ مِنْ شَيْئِهَا وَهِيَ أَرْفَعُ أَنْوَاعَ الْإِجَازَةِ وَهِيَ كَاثِرَةٌ مِنْ شَيْئِهَا kaçan şeyhinden rivayete nâvelenî lafzıyla rivayete izin verile. Bunun ile rivayet icazetin nev'ilerinin alâsıdır. وَكَذَا أَشْتَرَطُوا الْإِذْنَ فِي الْوَجَادَةِ İmdi muhadisûn vicâdede on şart kıldılar. Vicâde şol şeye derler ki talib olan kimesne meşâyıhdan bir kimsenin hattıyla bir hadis bulmaktır. Talib olan ben fülân şeyhin hattın buldum dese lakin bunun böyle buldum demesiyle ol hadis rivayet etmek sahih olmaz. Ta kim ol [21b] kimse ol hattın sahibi olan şeyhi bulub ol şeyhi hattın içinde beyan ide. Kim benim hattımı bulan kişiye bu hadis rivayete izin virdim deyü rivayete izin vermesini muhaddisûn uleması şart kıldılar. وَالْوَصِيَّةِ بِالْكِتَابِ İmdi kitabetle vasiyet şol şeye derler ki şeyh olan kimesne mevt indinde yahud sefere gider iken benim hadis kitabım filan âdeme veresiz ve ol kitab içinde olan hadisi rivayete kendüye izin

verdim demekle ki şart kıldılar. وَإِلَّا فَلَا عِبْرَةَ بِذَلِكَ كَالْإِجَازَةِ. وَفِي الْإِعْلَامِ . وَإِلَّا فَلَا عِبْرَةَ بِذَلِكَ كَالْإِجَازَةِ. İmdi a'lam şol şeye derler ki şeyh olan kimesne talebeden bir kimseye haber verir kim fülân şeyhin kitabın fülân şeyhden ben rivayet eyledim didükde ol hâynde sen de benden ol kitab rivayet eyle demekle ki icazeti şart kıldılar ve eğer böylece icazet vermez ise ol a'lam itibar yoktur. Nitekim icâzet-i âmmeye itibar olmadığı gibi icâzet-i âmme şol şeye derler ki şeyh olan kimsenin eceztü cemî'a'l-müslimîn dimesi gibi yani cemî' taliblere rivayete ben icazet verdim dimesi gibi böyle icazete itibar yokdur. وَلِلْمَجْهُولِ . وَلِلْمَعْدُومِ . İmdi mechûl içinde [22a] itibar yokdur. Mechûl şol şeye derler ki şeyh olan kimesnenin 'ahbertu li cemâ'atin mine'n-nâs' yani nâstan bir cemaate ben izin verdim dimesi gibi dahi ma'dûm için esahh akvâl üzerine itibar yoktur. Ma'dûm şol şeye derler ki şeyhin 'eceztu limen seyelidu li fülânin' yani şeyh olan kimse eğer falan âdemin oğlu olur ise ben ona rivayete izin verdim dimesi misilli وَأَخْتَلَفْتُ . وَأَسْمَاءُ آبَائِهِمْ فَصَاعِدًا . وَأَخْتَلَفْتُ misilli ثُمَّ الرُّوَاةُ إِنِ اتَّفَقَتْ أَسْمَاؤُهُمْ . وَأَسْمَاءُ آبَائِهِمْ فَصَاعِدًا . وَأَخْتَلَفْتُ misilli malum olsun ki eğer ravilerin ve babalarının isimleri ittifak ider ise Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî gibi dahi Halîl b. Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed eş-Şâfi'î gibi nev'-i müttefik ve müfterik tesmiye olunur. Sâhib-i metnin metinde eşhâsları da ihtilaf ider ise demin ki ma'nası ve faidesi yoktur. وَإِنِ اتَّفَقَتْ الْأَسْمَاءُ خَطًّا . وَأَخْتَلَفَتْ نُطْقًا: فَهُوَ الْمُؤْتَلَفُ وَالْمُخْتَلَفُ İmdi eğer ravilerin isimleri kitabet cihetinden ittifak idüb rivayet cihetinden ihtilaf ider ise ona nev'i mu'telif ve'l-muhtelif tesmiye olunur. Bu nev'in hakında Ebû Ahmed el-Askerî kitab telif eyledi. وَإِنِ اتَّفَقَتْ الْأَسْمَاءُ وَأَخْتَلَفَتْ [بِالْأَبَاءِ] 22] İmdi ravinin isimleri nutk ve kitabet cihetinden ittifak ider ise ve babalarının isimleri ihtilaf ider ise Muhammed b. Akîl misilli 'aynın' fethasıyla ve Muhammed b. Ukayl misilli 'aynın' zammesıyla أَوْ بِالْعَكْسِ فَهُوَ الْمُتَشَابِهُ İmdi ravinin isimleri nutk ve kitabet cihetinden ihtilaf idüb babalarının isimleri ittifak ider ise Şureyh b. Nu'mân ve Sureyc b. Nu'mân gibi evvelki lafz-ı 'sîn'-i mu'ceme ile ve 'hâ'-ı mühmele ile ikinci lafız 'Sureyc' 'sîn' mühmele ile ve 'cîm' mu'ceme ile nev'-i mutesâbih tesmiye olunur. Şu nevide Hatîb azim kitab telif eyledi ve *Telhisu Mutesâbih* deyü isim tesmiye eyle-

di. *وَيَتَرَكَبُ مِنْهُ وَمِمَّا قَبْلَهُ أَنْوَاعٌ* İmdi nev'i muteşâbih ile nev'i muttefik ve'l-mufterikden çok neviler tereküb ider. Bunların tafsili yakında zuhur ider. *مِنْهَا أَنْ يَخْصَلَ الْإِتِّفَاقُ أَوْ الْأِسْتِبَاهُ إِلَّا فِي حَرْفٍ أَوْ حَرْفَيْنِ* Malum olunsun ki tahkiken nev'i muteşâbih ile nev'i muttefik, nev'i mufterikden tereküb iden enva zümresindedir. Hatda, noktada ittifak ve iştibâh hasıl olan bu nevide iki kısımdır. Zira ihtilaf ya ravilerin isimlerinde yahud babalarının isimlerinde vaki olur. Aded-i hurûfun sübutuyla [23a] bile ravilerin isimlerinde ihtilafın misali Hafs b. Meysere 'hâ-i mühmele fâ-i sâkine ba'dehû sad-ı mühmele ve Ca'fer b. Meysere 'cîm-i mu'ceme ayn-ı mühmele ile bile dahi ravilerin babalarında ihtilafın misal Muhammed b. Sinân, Muhammed b. Sinbâr'dır yahud ihtilaf tağyir ile olur. Aded-i hurûfda esmanın bazısı bazısından noksan ile böyle babanın isminde aded-i hurûfda noksan ile böyle olan tağyirin misal Abdullâh b. Zeyd, Abdullâh b. Yezîd misilli *أَوْ بِالتَّقْدِيمِ وَالتَّأْخِيرِ أَوْ نَحْوِ ذَلِكَ* imdi takdîm ile te'hîr ile olan ihtilaf ya iki isimde olur yahud ism-i vâhidde olur. İki isimde olduğunun misal el-Esved b. Yezîd ve Yezîd b. el-Esved ve misilli ism-i vâhidde olduğunun misal Eyyûb b. Seyyâr 'sîn-i mühmelenin fethasıyla ve yâ'nın şeddesiyledir ve Eyyûb b. Yesâr 'yâ'nın fethasıyla ve sîn-i mühmele ile dir. *حَاتِمَةٌ* Fe'l-hatimetü lügatta bir şeyin kendiyle tekmil olan şeye derler. Bu makamda musannif rahimehullâh aşağıda zikrolunan mesail ile kitabının tekmil olmağını murad etdi de metinde hatime getürdi. Mâ sebakta zikrolunan mesailin tekmiline işârât [23b] için *وَمَنْ الْمُهْمِّ: مَعْرِفَةُ طَبَقَاتِ الرُّوَاةِ* imdi muhaddisîn indinde ravinin mertebe-i tabakaların bilmek elzem ve mühim olan şeylerden bazıdır. Ravinin tabakasını bilmede faide oldur ki murad üzerine vâkif ve muttali olurken isimde künyede ittifak iden ravilerin iltibasından emin ve halas olmağıdır. Muhaddisîn indinde tabaka ile murad sinninde beraber ve şeyhe mülaki olmanın zamanları müşterek olmağıdır. Zira bir şahıs itibar ile iki tabakadan addolunur. Enes b. Mâlik hazretleri gibi zira Enes hazretlerinin Peygamberimiz'e (sas) on sene hizmetinin sübut haysiyetden aşere-i mübeşşere tabakasından addolundu ve sinn-i kalîl olduğu haysiyetden aşere-i mübeşşerenin gayrı sahabinin sigarlarının tabakasından

addolunur وَمَوَالِيدِهِمْ miladın cem'i mevâlid gelir. Miftahın cem'i mefâtîh geldüğü gibi imdi anasından doğduğu vakit bilmektir. وَوَفِيَاتِهِمْ Vav'ın fethasıyla fâ'nın kesresiyle ve yâ'nın şeddesiyle vefatının vaktidir. وَبُذَانِهِمْ Bâ'nın zammesiyle beledin cem'i yani sakin olacak mahall vatandır. Malum olsun ki muhaddisîn indinde ravilerin anasından doğub ve öldüğü târîh-i vakitleri [24a] ve sakin olub eğlendüğü mahall vatanlarını bilmek lazım ve mühim olan şeydendir. وَأَحْوَالِهِمْ تَعْدِيلًا وَتَجْرِيحًا وَجَهَالَةً İmdi muhaddisîn indinde ravilerin âdil olanlarını ve fısıyla ve cehliyle ta'n olub fasığı ve cahil olanlarını bilmek lazımdır. وَمَرَاتِبُ الْجُرْحِ Dahi cerhin mertebelerini bilmek lazım ve ehemm olan şeydendir. Malum olsun ki musannif cerhin merâtibîn kitaplarının sadrında beyan eyledi. Şu makamda zikirden garaz muhaddisîn ıstılahında şu mertebe üzerine delalet iden lafız beyandır. Ulemâ-i muhaddisîn cerh وَأَسْوُؤُهَا الْوَصْفُ بِأَفْعَلٍ . كَأَكْذَبِ النَّاسِ için üç mertebe beyan etdiler. Ol üç mertebe içinden ziyade esvei yani mübalağa ile cerhe delalet iden lafızlar tafdil için vazolunan if'âl vezninde olan lafızıyla tabir etmektir. Ekzebu'n-nâs misilli yani nâsın ziyade kizb yönünden eşeddi demek olur. أَوْ وَضَاعٍ . أَوْ نَمُّ دَجَالٍ . أَوْ وَضَاعٍ . أَوْ نَمُّ دَجَالٍ . أَوْ وَضَاعٍ . أَوْ نَمُّ دَجَالٍ . Evvelinin zammesiyle aynu'l-fi'linin şeddesiyle şu zikrolunan lafızlarda cerhin ziyade mübalağa ile cerh üzerine delalet iden lafızlarının mâ dûnunda cerh üzerine delalet ider. [24b] وَأَسْهَلُهَا: لَيْنٌ Raviler indehû cerhe delalet iden lafzın ziyade esheli leyyin lafzıdır. Leyyin lâm'ın fethasıyla ayn'nın şeddesiyle diyanetde kuvveti yok demektir. أَوْ فِيهِ مَقَالٌ . أَوْ فِيهِ مَقَالٌ . Yani ravinin hıfzı kötü demek manasınadır. Şu lafızlarda cerh üzerine delalet iden lafızların ziyade eshel-i ednâsıdır. وَمَرَاتِبُ التَّعْدِيلِ İmdi tadilin dahi merâtibîn bilmek ehemm ve elzem olan şeylerdendir. وَأَرْفَعُهَا الْوَصْفُ بِأَفْعَلٍ: كَأَوْثَقِ النَّاسِ Malum olsun ki geçencileyin tadilinde üç mertebesi vardır. Evvelki mübalağaya delalet iden efdal vezninde olan lafızla tabir etmektir. نَمُّ مَا تَأَكَّدَ بِصِفَةٍ أَوْ صِفَتَيْنِ أَوْ نَمُّ مَا تَأَكَّدَ بِصِفَةٍ أَوْ صِفَتَيْنِ أَوْ نَمُّ مَا تَأَكَّدَ بِصِفَةٍ أَوْ صِفَتَيْنِ bundan sonra tadilin mertebesinin evsası tadil üzerine delalet iden şöyle tekidlenmekdir. سِكَاتُ الْوَصْفِ حَافِظٌ أَوْ تَقَّةٌ حَافِظٌ ev sikatün hâfizun misilli وَأَدْنَاهَا مَا أَسْعَرَ بِالْقُرْبِ مِنْ أَسْهَلِ التَّجْرِيحِ tadilin mertebesinin ziyade ednası ve cerhin mertebesinin ziyade esheline kurb iş'âr iden

lafızdır كَشَيْخٌ şeyh lafzı gibi zira şeyh lafzı bir ta'dildir ki cerhin ziyade eshelîne karîb olur. وَتَقْبَلُ التَّرَكِيَّةُ مِنْ عَارِفٍ بِأَسْبَابِهَا. İmdi cerh tadilin sebeblerini bilen kimsenin tezkiye [25a] makbul olur gayrıdan makbul olmaz. Esah akvâl üzere takdir tezkiye bir şahıstan da sadır olur ise tezkiye makbul olur. Şol kimesne tezkiyenin iki kimseden vâki olmağını şart eyledi. Tezkiye-i tezkiye fi'ş-şehâdetde ilhak etmek nazarıyladır. وَالْجَرْحُ مُقَدَّمٌ عَلَى التَّعْدِيلِ إِنْ صَدَرَ. Malum olsun ki tahkiken raviye cerh adl-i sâbite etseler beynlerinde tearuz vaki olur. Cerh ta'dîl üzerine takdim olunur ki cerh cerhin sebeplerine arif olan kimseden sadır olduysa فَإِنَّ قَبْلَ مُجْمَلًا عَلَى الْمُخْتَارِ خَلَا عَنْ التَّعْدِيلِ eğer mecrûh ta'dîlden hali olur ise cerh-i imdi muhtar rivayet üzere eğer mecrûh ta'dîlden hali olur ise cerh-i makbûl ne kadar sebebi beyan olmaz ise de nitekim kavmin şu metruk şu kavi değil dimeleri misilli الْمُسَمَّيْنَ كُنَى الْمُهَيَّبِ وَمِنْ الْمُهَيَّبِ مَعْرِفَةٌ كُنَى الْمُسَمَّيْنَ dammesiyle ve nûn'un fethasıyla künyenin cem'i gelür. İmdi ismiyle meşhur olan ravinin künyesin dahi bilmek şu fende lazım ve ehem olan şeydendir. İstîlâh-ı Arabiye'de künye deyü eb ile mastar olan şeydir. İmdi kendisiyle meşhur olan ravinin [25b] ismini dahi bilmek lazımdır وَمِنْ اسْمِهِ كُنْيَتُهُ dahi şol raviye ismi künyesi olsa onu dahi bilmek lazımdır. Ebî Bilâl ve Ebî Hasiyn gibi hâ'nın fethasıyla وَمِنْ اِخْتِلَافٍ فِي كُنْيَتِهِ dahi künyesinde ihtilaf vaki olubda isminde ihtilaf olmayan ravi bilmek lazım labüddür. Nitekim Usâme b. Zeyd'in künyesi bazılar indinde Ebû Zeyd ve bazılar indinde Ebû Muhammed ve bazılar indinde Ebû Hâric deyü ihtilaf etdiler. Lakin isminde Usame deyü ittifak etdiler dahi bunun aksine olan şol ravi kim isminde ihtilaf olmuş künyesinde ihtilaf olmamış Ebî'l-Basr el-Gıfâr gibi bazılar indinde bunun ismi Hamîd bazıları indinde Zeyd bazıları indinde Basra deyü ittifak etdiler. وَمِنْ كَثْرَتِ كُنَاهُ أَوْ نُعُوْتِهِ İmdi şol ravi ki künyesi kesirliği ve sıfatları çok olsa onu dahi bilmek lazımdır. Nitekim muhaddisinden Abdülmelik b. Azîz için iki künye beyan etdiler. Birisi Ebû'l-Velîd ve birisi Ebû'l-Hâlid malum olsun ki ulemâ-i ızâm künye lakab ve isim beynlerin fark etdiler. Şol bir isim ki eb ile üm ile masdar olsa ona künye didiler. Şol bir isim ki eb ile dahi üm ile masdar olmayub eğer zemmi yahud medhi

müş'ir olur ise [26a] ona lakab derler. Eğer zemmi medhi müş'ir olmaz ise ona ilim didiler. وَمَنْ وَافَقَتْ كُنْيَتُهُ اسْمَ أَبِيهِ İmdi şol ravi kim künyesi babasının ismine muvafakat ide Ebî İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Medenî gibi Ebî İshâk ravinin künyesi İbrahim kendi ismi İshâk el-Medenî babasının ismi kendünün künyesi babasının ismine muvafakat eyledi. Muhaddisîn indinde bu nevi' dahi bilmek lazım ve mühim olan şeydendir ve bilakis dahi ravinin ismi babasının kendisine muvafakat ide. İshâk b. Ebî İshâk gibi ravinin ismi İshak babasının künyesi Ebî İshâk'tır. Ravinin ismi babasının künyesine muvafakat eyledi. Nevi bilmenin faidesi tebdîl ve kalbîn ve iltibasından emin ve halas olmağdır. أَوْ كُنْيَتُهُ كُنْيَةَ زَوْجَتِهِ yahud ravinin künyesi zevcesinin künyesine muvafakat eyleye. Ebî Eyyûb el-Ensârî ve Ummu Eyyûb gibi bu ikileri meşhur sahabilerdir. او وافق اسم شيخه اسم ابيه yahud ravinin şeyhinin ismi ravinin babasının ismine muvafık olsa Rebî' b. Enes an Enes gibi ravinin babası olan [26b] Enes ravinin şeyhi olan Enes'e muvafık oldu. كما المقداد من الاسود وَمَنْ Enes ravinin şeyhi olan Enes'e muvafık oldu. İmdi şol ravi bilmek mühim ve lazımdır ki babasının gayrıya nisbet olundu. Nitekim Mikdad Esved'e nisbet olundu. Zira Mikdad Esved'in üvey oğludur. Hakikaten Mikdad'ın babası Sa'lebe'dir. او الي امه yahud şol ravi ki ümmüne nisbet oluna. İbn Uleyye misilli İbn Uleyye ayn'ın dammesiyle lâm'ın fethasıyla yâ'nın şeddesiyle ravinin validesinin ismidir. Kendi ismi İsmail babasının ismi İbrahim'dir. Hadis rivayet iden raviler ümmüne nisbet eylediler. Nitekim Şâfi'î hadis rivayet ider iken ravinin anasına nispet eyledi. Buyurdu kim ahberenâ İbn Uleyye yani Uleyye didikleri hatunun oğlu İsmail bize haber verdi dimekdir. أَوْ إِلَى غَيْرِ مَا يَسْبِقُ إِلَى yahud ravinin zihnine sebkât ve tebâdür iden şeyler ile ravinin haber vermekliği edikleri misilli haddâd didikleri sıfatına nispet ile وَمَنْ اتَّفَقَ اسْمُهُ وَاسْمُ أَبِيهِ وَجَدَّهُ imdi şol ravi ki ismi ve babasının ve dedelerinin isimleri müsavi ve beraber olan ravileri dahi bilmek lazım ve ehemdir. [27a] Hasan b. Hasan b. Hasan b. Alî b. Ebî Tâlib misilli أَوْ اسْمُ شَيْخِهِ وَشَيْخِ شَيْخِهِ فَصَاعِدًا dahi şol ravi ki kendinin ismi dahi şeyhinin şeyhinin isimleri ittifak eyleye. İmran rivayet eyledi İmran'dan. İmrân-1 sâni de rivayet eyledi İmrân-1 sâlisden. İmrân-1 evvel kasîr

olmaz idi. وَمَعْرِفَةُ أَسْبَابِ ذَلِكَ. İmdi lakablara nisbet olmaklığın sebeblerini bilmek mühim ve elzem olan şeylerdir. . وَمَعْرِفَةُ الْمَوَالِي مِنْ أَعْلَى. İmdi ahd olub ve ahd olmayanlarını dahi bilmek lazım ve ehemdir. وَمَعْرِفَةُ الْإِخْوَةِ وَالْأَخَوَاتِ. İmdi ravilerin ihve ehevât olanlarını dahi bilmek lazım ve mühimdir. Bu nevin faidesi babalarının şirketinden için eh [kardeş] olmayanlarını eh [kardeş] zannından emin ve halas itmekdir. Bu nevin hakkında kavim çok kitaplar telif eyledi. Talebenâ vecedenâ fehvasınca taleb edenler onu bulur. وَمَعْرِفَةُ آدَابِ الشَّيْخِ وَالطَّالِبِ. İmdi şeyhin ve talibin dahi edeblerini bilmek lazım ve mühim olandandır. Zira ilm-i hadîs Peygamber'e (sas) nisbet olunduğu ecilden şerîf-i ilimdir. Münasib olan hadisin şeyhi ve talibi [28b] ahlâk-ı hamîde ile muttasif olub ve ahlâk-ı zemîmeden müberrâ olmakdır. Ahlâk-ı hamîdenin ve zemîmenin bahsini Muhammed Birgivi *Tarîkat-ı Muhammediye*'de beyan eyledi. Ol makama nazar oluna. وَسِنَّ التَّحْمُلِ وَالْأَدَاءِ. İmdi bir kimsenin hadisi taleb idüb ve okumağın vaktinde ulemâ-i muhaddisîn ihtilaf etdi. Bazıları elli yaşında olmaklığını takdir eyledi. Şâfi'îyyu'l-mezheb muhaddis-i fâzıl yirmi yaşında olmaklığını takdir eyledi. Zira nâsın yirmi senede aklının ictima eyledüğü vakittir dediler. Bazılar indinde ateşden göz ile huy fark ider ise kifayet ider ve bazılar deve ile camuşı fark etmekliğin şart eyledi. Bu farklar galiba beş yaşında dahi hasıl olur dirler. Lakin hadisi taleb idüb ve tekmilinden sonra eda idüb talibin talim için bir zamân-ı mahsûs ve vakt-i muayyen tayin olunmadı. Nâsın kendüye ihtiyacı ve edaya kabiliyeti ehliyet şart kılındı. Ehliyet için bir vakit tayin olunmadı. Zira caiz ki Allahu Teâlâ bir sabî-yi sağîr için ilim pınarlarını feth idüb ve müşkülâtın hallide. Hadis nakline kabiliyeti ehliyet gele ve bazılar hadis nakilde ehliyet için elli yaşında olmaklığını [29a] takdir eyledi. وَمَعْرِفَةُ كِتَابَةِ الْحَدِيثِ. İmdi Peygamberimiz'den (sas) mesmû' olan hadisi kitabet idüb yazmakda sahâbe dahi tâbiîn ihtilaf itdiler. Bazılar yazmaklığı mekruh kıldılar. Peygamberimiz'in (sas) kavline binaen Peygamberimiz buyurdu *لا تكتبوا عني ومن كتب عني غير القرآن فليمح* hadisinin manası budur ki ümmetim ashabım siz benden ancak Kur'ân yazın. Bir kişi benden Kur'ân'ın gayrı şeyi yazar ise

mahveylesün.³⁴ Bu hadis Ebû Sa'îd hazretleri rivayet eyledi ve sahabiden bazıları hadis yazmaklığı caiz gördiler ve hem dahi işlediler. Peygamberimiz'in (sas) hadis-i şerifine binaen zira Peygamberimiz (sas) buyurdu kim "uktubû" Ebû Dâvûd rivayet eyledi Abdullâh b. Ömer'den Abdullâh b. Ömer buyurdu kim her bir şeyi kim ben Peygamberimiz'den (sas) işitdim. Ben onu yazdım ve Peygamberine yaz deyü emreyledi. Ebû Sa'îd'in Peygamber'den rivayet eyledü ki hadis-i mensûh oldu. Peygamberimiz kitabete izin verdiği hadis nâsih oldu sabıkan kitabetden nehyin [29b] sebebi budur ki evvelmirden hadis Kur'ân'a muhtelit olur. Vakta kim Kur'ân-ı Azîmu's-şân çoğalub hafızlar hıfz idüb cümlelerin malumu oldu ise hadisin Kur'ân'a ihtilatından emin olundu. Onun için Peygamberimiz hadis-i şerifi yazmaklıkla emreyledi ve ümmetim ve ashabım benden işitdüğünüz hadisi yazun deyü izin verdi. وَعَرَضِهِ İmdi hadise talib olan kimesne hadis esnasında şeyhine hadisin ahvalin ne güne arz etmeli arzın ahvalini bilmek lazımdır. Zira tadrîc tarîkiyle arz eyleyüb kelimada sürat itmek arzın ahvalindedir ve âdâb-ı lâzimesindedir وَسَمَاعِهِ imdi mühim olandandır. Talib olan kimesne hadisi şeyhinden istimâ' ider iken istimâ'a hâlel veran şeylere meşgul olmaya. Hadis esnasında kitâbeten gibi dahi emin gatub yahud fehimden men ider kelim söylemek gibi وَإِسْمَاعِهِ imdi şeyh olan kimsede hadis-i âhare talim ider iken talime hâlel veran şeyleri işleme. Kitâbeten gibi ve emin gatub hadis esnasında âhar ile tekellüm etmek gibi [30a] وَالرَّحْلَةَ فِيهِ imdi mühim olan şeylerdendir. Hadis talep etmekde diyâr-ı âhara ne keyfiyetde gitmeli. Layık olan beldesinde olan hadislerin mecmû'ın ahzetmeli de ba'dehû diyâr-ı âhara hadis talep etmege gitmeli. Zira Câbir hazretleri bir hadisi talep hakkında bir aylık yol gitdi. Peygamberimiz (sas) hazretleri taallümün fazlı hakkında buyurdu kim مَنِ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ فِيهِ عِلْمًا سَلَكَ اللَّهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا رِضًا لِمَطْلَبِ الْعِلْمِ وَإِنَّهُ لَيَسْتَعْفِرُ لِلْعَالِمِ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ حَتَّىٰ الْحَيَاتَانِ فِي الْمَاءِ وَفَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ إِنَّ الْعُلَمَاءَ هُمْ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ لَمْ يَرِثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا وَإِنَّمَا وَرِثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحِطِّ وَافِرِ

³⁴ Muslim, "ez-Zuhd ve'r-Rekâik", 72.

İbn Mâce bunlar rivayet eyledi.³⁵ Hadis-i şerifin manası budur ki bir kişi bir tarike sülûk eyleye ki ol tarikde ilim taleb oluna ol kişiyi Allah zû'l-celâl cennet tariklerinden bir tarike sülûk [30b] etdürür dahi melaikeler kanadlarını vaz iderler tâlibu'l-ilmden razı oldukları için tahkik-i âlim için yerlerde göklerde olan meleklerdir. Deryalarda olan balıklar istiğfar iderler. Zira bir âlimin âbid üzerine fazlı leyletü'l-bedrin sair kevâkib üzerine fazlı gibidir. Tahkik ulema veresetu'l-enbiyâdır. Zira enbiyalar dirhem denânîr terketmediler. Ancak ilim terk itdiler. Bir kişi kim ilim ahzeylese hazz-ı vâfir ahzeyledi. Nitekim Kur'an-ı Azîm'de *يُوتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا* buyuruldu.³⁶ Yani bir kişiye kim Allah zû'l-celâl ilim ita eyleye ana hayr-ı kesîr ita olundu. *وَاصْنِفِيهِ* İmdi mühim ve elzem olan şeylerdendir hadis telifinin keyfiyetini bilmek *إِمَّا عَلَى الْمَسَانِيدِ* bu telifde bi esânid üzerine olur. Yani her bir sahabinin senedini alâ haddihî alâ haddihî cem itmektir. Sıhhati ve zaafî itibariyle nakddir. Hadislerin envai ihtilaf ider ise de nitekim Hanbel'in oğlu İmâm Ahmed'in *Musned*'i gibi eğer diler ise sabıkı üzerine tertib ider. Ebû Bekr ve Ali ve Hadice gibi eğer diler ise hurûf-ı mu'cem üzerine tertib ider evvela hemze ile bed' ider bunun akabinde tertib üzere bed' ider. Ebû Bekr ve Enes gibi dahi Berâ' b. Âzîb [31a] ve Bîlâl gibi bu tarik tenâvül yönünden eshel evvelki suret içindir *أَوْ الْأَطْرَافِ . أَوْ الْعَلَلِ . أَوْ الْأَبْوَابِ . أَوْ* yahud şu hadisin etraflarını cem' ider ya müstev'ib olarak yahud kütüb-i mahsûs ile mukayyed olarak *وَمَعْرِفَةُ سَبَبِ الْحَدِيثِ . وَقَدْ صَنَّفَ فِيهِ بَعْضُ شُيُوخِ الْقَاضِي أَبِي بَعْلَى بْنِ الْفَرَاءِ* *وَصَنَّفُوا فِي غَالِبِ هَذِهِ الْأَنْوَاعِ* yani kangı şeyden için Peygamberimiz (sas) hazretleri haber verdi. Ol haber verdüğü hadisin sebab-i vurûdın bilmek lazım ve mühimdir. Nitekim Kur'an-ı Azîm'de sebab-i nuzul beyan olunduğu gibi pes imdi Hanbeli mezhebine mensub olan Ebû Ya'lâ hadisin sebab-i nuzûlün beyan hakkında kitap telif eyledi. İmdi şu hatime içinde mezkûr olan nevilere mahz nakildir. *ظَاهِرَةُ النَّعْرِيفِ . مُسْتَعْنِيَةٌ عَنِ التَّمَثِيلِ* Bu nevilere zahirleri temsilden müstağnidir. İmdi her birlerine yine alâ haddihî

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXVI, 46; Tirmizî, "İlm", 19; Ebû Dâvûd, "İlm", 1; İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

³⁶ 2/Bakara, 269.

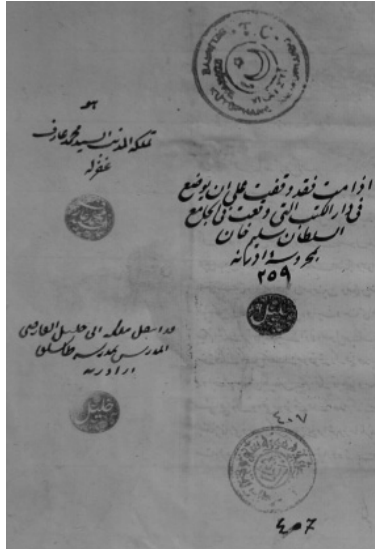
alâ haddihî misal getürmeye ihtiyac yokdur ve *وَحَصْرُهَا مُتَعَسِّرٌ* bu nevilerin adedin hasretmek müteassirdir *فَلْتَرَجِعْ لَهَا مَبْسُوطَاتِهَا* bu nevilerin tafsilin bilmek murad iden kimse mebsut mutavvel olan kitablara ricat eylesün. Herbirine vukufun tahsil müyesser olur İnşâallâhu Teâlâ. *لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ . وَاللَّهُ الْمَوْفِقُ وَالْهَادِي .* İmdi Allah'dan gayrı ilah yokdur kulunu tevfiik ve tarîk-i [31b] hakka irsal idicidir. Aleyhi tevekkeltü ve ileyhi unîb. İmdi her bir umurda onun üzerine tevekkül olduk. Onun huzûr-ı ma'nevîsine rucû' ideriz. Hasbunâllahu ve ni'me'l-vekîl. Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm ve sallallâhu alâ seyyidinâ Muhammed.

Ve kad veka'a el-ferâğu min te'lîfi ve nâlihî ile'l-beyâzi bi avnillâhi'l-meliki'l-ı'yâz an yedi'l-hakîri'l-fakîr ile'l-Allâhi'l-kerîmi'l-kadîr Mehmed b. Ömer el-İskilibî mevlîden ve İslambolî mevtinen el-meşhûr bi İbn Abbâs ğafarallâhu lehû ve li vââideyhi ve ehzeni's-semâ ve ileyhi fî evâili Cemâziye'l-ûla fî seneti mieteyni ve aşrete ba'de'l-elf min hicreti men lehû'l-afv ve's-şeref.

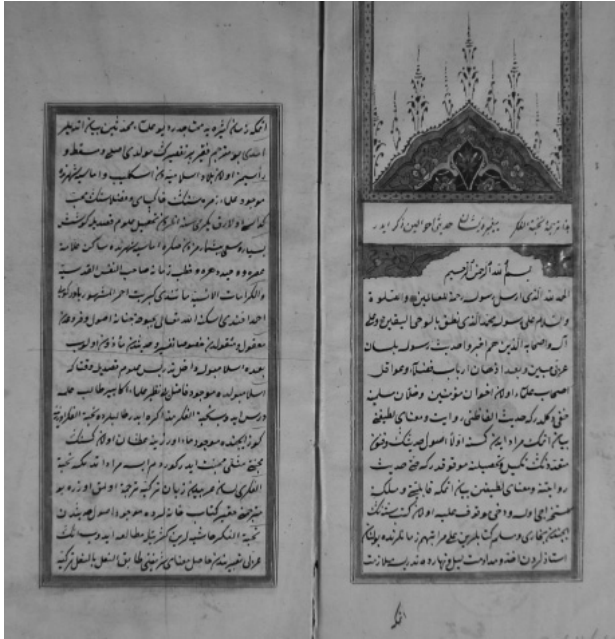
Sonuç

Osmanlı ulemasının hadis ilmine ve özellikle hadis usulüne yaptığı katkının ortaya konulması için onların eserlerini öncelikle neşretmek ardından tahlil ve tenkit süzgecinden geçirerek günümüz ilim camiasının hizmetine sunmak gerekir. Böylece İslâmî ilimlerin en geniş literatürüne sahip olan hadis ilmine sağladıkları ilmî birikim daha da netleşecektir. Bu çalışmada İskilipli Mehmed b. Ömer'in 18. yüzyılın sonlarına doğru yaptığı haşiye tercüme çalışması neşredilmiş ve sıklıkla *Nuhbetu'l-Fiker*'in Alî el-Kârî (ö. 1014/1605) şerhine atıf yaptığı dikkati çekmiştir. Müellifin hocalarından yalnızca bi-Ürgübî Ahmed Efendi'yi zikretmesi ise Amasya ve İskilip bölgesinde tefsir ve hadis ilimlerinde bu âlimin etkisini ortaya koymaktadır. Sonuçta Osmanlı ilmî geleneğinin İslâmî ilimler tarihine katkısı bu gibi çalışmalar vesilesiyle daha da berraklaşacaktır.

Ek 1:

Edirne Selimiye Ktp., Müellif Hattı Nüshası, nr. 911, (Kapak sayfası)

(Unvan Sayfası)

(Hatime Sayfası)

Kaynaklar

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Musnedu el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, (thk. Şu'ayb el-Arnaut, Âdil Murşid), Muessesetu'r-risâle, Beyrut 1998/1419.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali, *Mârifetu's-Sünen ve'l-Âsâr*, tahrîc: Abdulmu'ti Emîn Kal'acî, Câmî'atu'd-dirâseti'l-islâmiyye, Karaçi 1991.

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il, *el-Câmî'u's-Sahîh*, (thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî), 1. bsk., el-Matba'atu's-selefiyye, Kahire, 1400.

Cihan, Sadık, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûlü Hadis Eserleri, Risâleleri ve Nuhbetü'l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercümeler", *AÜİFD*, s. 1 (1975), ss. 132-134,

Ebû Dâvûd, Suleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sunenu Ebî Dâvûd*, (thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), Mektebetu'l-ma'ârif li'n-neşri ve't-tevzî', Riyad ty.

- Engin, Sezai, “Hadis Litaratüründe Hâşiyeler: Nuhbetü’l-Fiker ve Nüzhetü’n-nazar Üzerine Yapılan Hâşiyeye Çalışmaları Bibliyografyası”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları/Hadith and Sira Studies*, 2015, c. I, s. 1, ss. 76-98.
- Erul, Bünyamin, “İlmiyye Sınıfına Mensup Bazı İskilipli Alimler ve Eserleri”, *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler Sempozyumu*, 1998.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd er-Rebe’î el-Kazvînî, *Sune-nu İbn Mâce*, yy., ty.
- İmamoğlu, Abdullah Taha, “Anadolu’da Usul Çalışmaları: Ramazanza-de Abdünnafi İffet Efendi’nin Nuhbetü’l-Fiker Şerhi: “El-Eserü’l-Muteber fi Tercemeti Nuhbeti’l-Fiker”, *Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu’da Hadis Geleneği ve Daru’l-Hadisler*, 2011.
- İmamoğlu, Abdullah Taha, “19. Yüzyıl Ulemâsından Ahmed Fatih Efendi’nin Nuhbetü’l-Fiker Tercümesi ve Şerhi”, *Anadolu’nun İslamlaşma Sürecinde Dâru’l-Hadisler*, 2013.
- İskilibî, Mehmed b. Ömer, *Tercüme-i Nuhbetü’l-Fiker*, Edirne Selimiye Kütüphanesi, demirbaş numarası: 911.
- Muslim b. Haccâc, Ebû’l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, Mektebetu’r-ruşd, Riyad 1422/2001.
- es-Suyûtî, Celâleddîn b. Ebû Bekir, *el-Câmi’u’s-Sağîr fî Ehâdisi’l-Beşîr ve’n-Nezîr*, Dâru’l-kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- Taberânî, Ebû’l-Kâsım Suleymân b. Ahmed, *Mu’cemu’l-Kebîr*, (thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi), Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire ty.
- _____, *Mu’cemu’l-Evsat*, (thk. Ebû Mu’âz, Ebû’l-Fadl), Dâru’l-Haremeyn, Kahire 1995.
- _____, *Musnedu’s-Şâmiyyîn*, (thk. Hamdî Abdulmecîd Selefi), Muesesetu’r-risâle, Beyrut 1989.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sulemî, *Sunenu’t-Tirmizî*, (thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), Mektebetu’l-ma’ârif li’n-neşri ve’t-tevzî’, Riyad 1417.
- Yıldırım, Selahattin, “el-Muhaddisûnû’l-‘Osmâniyyun fi’l-Karnî’s-Sâminî ‘Aşer ve Mü’ellifâtuhum”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, s. 39, ss. 5-30.